

1965, 1969, 1973 ve 1977 SEÇİMLERİNDE, İSTANBUL İLİNDE CHP'NİN SİYASAL DEVŞİRME KALIBI VE ELİT YAPISI

Ahmet KOTİL *

GİRİŞ :

Bu çalışmada CHP'nin 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde İstanbul ilindeki aday adayları (bundan böyle A-A denilecek) ve milletvekillerinin¹ (bundan böyle MV denilecek) çeşitli özellikleri değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı sözkonusu dönem boyunca (1965-77 arası) ve sözkonusu bölgede (İstanbul) CHP'nin siyasal elit yapısı ve siyasal devşirme kalıbını belirlemek, Türk toplumundaki değişmeye ve CHP içindeki siyasal değişmeye (bu iki süreç kuşkusuz birbiriyle bağlantılıdır) bağlı olarak CHP'nin siyasal elit yapısındaki ve siyasal devşirme kalıbındaki dönüşüm bir başka deyişle CHP'de bir elit dönüşümünün gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemektir. Analiz salt bir 'dönüşüm' analizi olmakla kalmayacak, değişimin yanısıra CHP'nin elit yapısı ve devşirme kalıbında bazı 'değişmezlerin' varlığı da araştırılacaktır.

Çalışmanın boyutları oldukça sınırlıdır. Bütün siyasal eliti değil, yalnızca bir siyasal parti elitini, parti elitinin tümünü değil, yalnızca parlamenterlerini ve parlamenter adaylarını, birkaç partinin elitlerini değil, tek bir parti elitinin(dolayısıyla tam anlamıyla karşılaştırmalı bir çalışma olamıyor), bu partinin bütün ülke çapındaki parlamenterlerini değil, tek bir ilin parlamenterlerini, üstelik de görece sınırlı bir zaman dilimi içinde incelemekle yetiniyoruz. Ama bütün bu sınırlılıklarına karşın böyle bir çalışma anlamsız ve gereksiz sayılamaz. Ele alınan zaman dilimi Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın henüz yeni bir olgu olduğu dikkate alınır, görece uzun bir süreyi kapsıyor ve 27 Mayıs sonrası dönemin tümüne yakınına (1961 seçimleri dışında) içeriyor. Seçilen mekân (İstanbul ili) gerek son yıllardaki toplumsal değişim sürecindeki önemli konumu (özellikle kentleşme ve sanayileşme açısından) ile, gerekse sözkonusu partinin son yıllardaki siyasal 'dönüşümü' ve 'yükselişi'ndeki yeri ile, özellikle elit dönüşümünün incelenmesinde anlamlı sonuçlar elde etmemizi sağlayabilir. Öte yandan başka çalışmalardan yararlanarak diğer illerdeki ve diğer partilerdeki parlamenterlerle de karşılaştırmalar yapmaya çalıştık. Dolayısıyla bu çalışmanın verilerinden hareketle, CHP'nin genel elit yapısı ve Türkiye'deki siyasal elit yapısı hakkında da bazı değinmelerde bulunmak mümkün olacaktır.

(*) Araştırma Görevlisi. Bursa İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

Makale boyunca siyasal elit yapısını incelerken yaş, cinsiyet, eğitim, yüksek öğretim kurumu, meslek, şimdiki iş, doğum yeri, üyelik süresi, kuşak, parti içi görevler, parti dışı kanallar gibi değişkenler ele alınacak ayrıca sosyo-ekonomik katmanlaşma ile siyasal katmanlaşma, ideoloji ile pıhtılaşma arasındaki ilişkiler, devşirme kalıbının geçirgenlik derecesi, devşirme yapılan kurumsal alanlar üzerinde durulacaktır. Elit dönüşümü ile ilgili olarak, Türkiye'deki toplumsal değişimin, CHP'deki siyasal değişimin elit yapısı üzerindeki etkileri bütün makalenin fonunu oluşturacaktır. CHP'de bir elit dönüşümünden söz edilip edilemeyeceği ve bu partinin elit yapısı ve devşirme kalıbı bakımından hangi parti tipine yaklaştığı da incelenecektir.

Bu çalışmada kullanılan veriler, 1978 yılında CHP İstanbul il merkezinde A-A'larının önseçim için doldurdıkları formüllerin incelenmesi sonucunda elde edilmiştir. 1965 seçimleri için 56, 1969 seçimleri için 30, 1973 seçimleri için 58 ve 1977 seçimleri için 164 A-A'nın formüllerleri incelenmiştir (bu sayılar bütün A-A'ları kapsamaktadır). Verilerin işlemselleştirilmesinde frekansların ölçülmesiyle yetinilmiştir.

I. DEMOGRAFİK ve SOSYO - EKONOMİK DEĞİŞKENLER :

YAŞ GRUBU

Tablo 1 — MV'lerinin yaş durumunun yıllara göre evrimi (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
30 — 39 yaş grubu	37.5	9.1	22.2	8.7	16.7
40 — 49 yaş grubu	37.5	45.4	44.4	56.5	48.3
50 — 59 yaş grubu	12.5	36.5	33.3	26.1	28.3
60 ve daha büyük	12.5	9.1	—	8.7	6.7
T o p l a m	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo 2 — A - A'larının yaş durumunun yıllara göre evrimi (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
30 — 39 yaş grubu	17.8	20.0	31.0	18.4	20.8
40 — 49 yaş grubu	46.4	46.6	43.1	45.4	45.3
50 — 59 yaş grubu	25.0	26.7	22.4	31.3	28.0
60 ve daha büyük	10.7	6.7	3.5	4.9	5.7
T o p l a m	99.9	100.0	100.0	100.0	99.8

1) Gerek MV'leri gerek A-A'ları arasında en büyük grubu 40-49 yaş grubu oluşturmaktadır. Bütün seçimler toplamında MV'lerinin %48.3'ü, A-A'larının %45.3'ü, yani yarıya yakını 40-49 yaş grubuna mensuptur. Tek tek seçimleri ele aldığımızda da benzer bir görünümle karşılaşırız: MV'lerinin %37.5 (1965) ile %56.5'u (1977), A-A'larının %43.1 (1973) ile %46.6'sı (1969) 40-49 yaş grubuna mensuptur.

Hem MV'lerinin hem A-A'larının büyük çoğunluğu 40-49 yaşları arasındadır. Bütün seçimler toplamında MV'lerinin %76.6'sı, A-A'la-

rının %73.3'ü bu gruba girmektedirler. Tek tek seçimlere baktığımızda bu oranın MV'leri açısından %50.0 (1965) ile %82.6 (1977), A-A'ları açısından %65.5 (1973) ile %81.4 (1965) arasında oynadığı görülmektedir.

F. Frey'nin belirttiği gibi, «Siyasal liderlik gençlik dönemi ya da ileri yaş dönemine göre daha çok orta yaşlarda raslanan bir faaliyet türüdür.»² Bireyin toplumsal yaşamda belli bir yer edinmesi, siyasal parti veya başka bir kurum içinde yetişmesi, yükselmesi, ilişkiler kurması belirli bir sürenin geçmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan MV'lerinin orta yaş grubuna dahil olmaları doğaldır. Ama en kalabalık grubu oluşturan 40-49 yaşındakiler, orta yaş grubunun gençliğe daha yakın olan kesimidir. Siyasal etkinlik, örneğin bürokratik etkinliğe oranla daha fazla dinamizm gerektirdiğinden (örneğin seçmenlerle ve parti örgütüyle düzenli ilişkiler..) bu alanda görece genç bir grup daha başarılı olabilmektedir.

2) Göze çarpan bir başka nokta MV'leriyle A-A'larının (bu sonuncuların büyük çoğunluğunu MV-olamayanlar oluşturmaktadır) yaş dağılımlarının birbirine çok benzemesidir. Bütün seçimler toplamında 50-59 yaş grubunun MV'leri ve A-A'ları arasındaki oranı hemen hemen aynıdır: %28.3 ve %28.0. 30-39 yaş grubu, MV'leri arasında tüm A-A'larına göre daha iyi temsil edilirken (sırasıyla %16.7 ve %20.8), 40-49 yaş grubunda tersine bir durumla karşılaşmaktadır (sırasıyla %48.3 ve %45.3). Dolayısıyla MV'lerinin MV-olamayan diğer aktif katılımcılara oranla daha yaşlı bir grup oluşturduğu söylenebilir. Bu da MV seçilebilmek için, belli bir siyasal tecrübe geçirmiş olmanın gerekliliği ile açıklanabilir.

3) CHP İstanbul MV'leri arasında sürekli, istikrarlı bir gençleşme eğilimine raslanılmamaktadır. Oysa bazı yazarlar 'Ortanın Solu' siyasetinin benimsenmesi ve bunu izleyen parti içi iktidar değişikliğiyle birlikte, CHP'de bir gençleşme eğiliminin varlığından söz etmektedirler. E. Özbudun, «CHP örgütünde bir gençleşme hareketinin açık izlerine raslanmaktadır. Bu hareket özellikle kırsal bölgelerde dikkat çekecek ölçüdedir»³ demektedir. F. Tachau'ya göreyse, «CHP'nin profili partide büyük bir gençleşmeye tanıklık etmektedir. Bu gençleşme kuşkusuz 60'ların ortasında partinin ideolojik bakımdan sola kaymasının ve bu gelişmenin yol açtığı iç deveranın bir sonucudur».⁴

Bizim örneğimizde ise MV'leri arasında salt 1973 yılında belirgin bir gençleşme görüldüğü (30-39 yaş grubunun %9.1'den %22.2'ye yükselmesi), fakat bunun da fazla sürmediği (1977'de %8.7'ye düşmesi) ortaya çıkmaktadır. A-A'ları açısından ise 30-39 yaş grubunun oranının 1965 ile 1973 arasında düzenli yükseldiği, ama 1977'de yeniden hızlı bir düşüş kaydederek 1965 oranına yaklaştığı görülmektedir. Gençleşmenin belirgin bir biçimde kendini gösterdiği tek seçim, Tachau'nun da incelemiş olduğu 1973 seçimleridir. 1973'deki gençleşme eğilimi 1977'de devam etmemiştir. (veya İstanbul'un yaş kalıbıyla diğer illerin yaş kalıbı arasında önemli bir sapma olabilir). 1977'de yeni par-

ti içi iktidarın yerleşmesi, istikrara kavuşmasına koşut olarak yeniden görel bir yaşlanma eğilimi belirlemektedir.

C İ N S İ Y E T :

Tablo 3 — MV'lerinin cinsiyeti (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
Erkek	100.0	100.0	94.4	95.6	96.7
Kadın	—	—	5.6	4.4	3.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo : 4 — A - A'larının cinsiyeti (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
Erkek	94.7	93.3	96.5	95.7	95.5
Kadın	5.3	6.7	3.5	4.3	4.5
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1) İlk göze çarpan durum ülkenin sosyo-ekonomik bakımdan en gelişmiş yöresi olan İstanbul'da dahi kadınların gerek MV'leri gerek A-A'ları arasında çok az temsil ediliyor oluşlarıdır. 1965 ve 1969'da hiçbir kadın MV yoktur, 1973 ve 1977'deyse yalnızca birer kadın MV seçilebilmiştir (kontenjanlar haricinde). A-A'ları arasında da temsil oranları %3.5 ila %7 arasında değişmektedir.

Ana belirleyici neden kuşkusuz, binlerce yıldır cinsler arasındaki işbölümünde yönetici görevlerin erkeklerin tekelinde olmasıdır. Demokrasiye geçiş de kadınlar arasındaki dengesizliği düzeltmemiş, aksine ilk demokrasiler tümüyle 'erkek demokrasiler' (seçme ve seçilme hakkına erkeklerin sahip olduğu demokrasiler) olmuşlardır. Kadınlar seçme ve seçilme hakkına oldukça geç kavuşmuşlardır, hatta bazı ülkelerde bu olay çok yakın geçmişe dayanır (İsviçre'de 1971'de, Türkiye'de ise kadınları seçme ve seçilme hakkı görece erken, 1930'larda verilmiş ve tek parti döneminin özgün koşullarında Türk kadınları parlamentolarda Batılı hemcinslerine oranla daha iyi temsil edilmişlerdir. Faka çok partili yaşama geçişle birlikte kadınların parlamentodaki temsil oranında hızlı bir azalma başgöstermiştir.

Kısacası kadınların meclislerde düşük oranlarda temsili, Türkiye'ye veya geri kalmış ülkelere özgü bir olay olmayıp, gelişmiş ülkeleri de kapsayan bir eğilimdir. CHP İstanbul MV'leri ve A-A'ları arasındaki cinsiyet dağılımı kalıbı o halde, bu genel eğilimi yansıtmaktan öte fazla bir anlam taşımamaktadır.

Türkiye'de kadınların daha az temsiline yol açabilecek başka etmenler de bulunmaktadır. Birincisi meslek sahibi veya genel olarak çalışan kadınların Türkiye'de küçük bir azınlık oluşturuyor olmalarıdır. İkincisi ise Türkiye'de feminist hareketlere, dolayısıyla bunların partileri etkilemesi olgusuna raslanmamasıdır.

2) İrdelenmeye değer bir nokta da MV'leri ve A-A'ları arasında ev kadınları ile meslek sahibi kadınların hangi oranlarda temsil edildikleridir. Örneğimiz çok küçük olduğundan (14 kadın A-A ve 2 kadın MV) anlamlı genellemeler yapmamız pek mümkün gözükmemektedir. Yine de 14 kadın A-A'nın sadece 5'nin ev kadını olduğunu ve bunlardan hiçbirinin MV seçilemediğini belirtmekte yarar vardır. Ev kadınları arasında hiçbir MV çıkmaması A. Kriegel'in şu gözleminin örneğimizde de doğrulandığını göstermektedir: «Ancak yüksek sosyal ve profesyonel kategorilere mensup kadınlar siyasal bakımdan etkin olabilmektedirler».⁵

DOĞUM YERİ :

MV'leri ve A-A'larının doğum yerlerinin incelenmesi, özellikle yığın için göçlere sahne olan İstanbul ilj açısından önemlidir.⁶ [Gerçi doğum yeri MV'leri ve A-A'larının sosyalleşme deneylerini açıklamada yeterli sayılamaz, bunların yaşamlarının en uzun bölümlerini nerede geçirdiklerini incelemek daha anlamlı olabilirdi. Ama bu konuda elimizde veri yoktur, dolayısıyla doğum yeri analiziyle yetineceğiz].

Tablo : 5 — MV'lerinin doğum yerleri (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
İstanbul	37.5	27.2	33.3	21.7	28.3
Diğer Marmara	—	9.1	16.7	8.7	10.0
Ege	12.5	9.1	—	—	3.3
Akdeniz	12.5	9.1	5.6	8.7	8.3
Karadeniz	12.5	9.1	11.1	34.8	20.0
İç Anadolu	12.5	9.1	11.1	17.4	13.3
Doğu Anadolu	12.5	27.3	22.2	8.7	16.7
T o p l a m	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gelişmiş bölge	62.5	54.5	55.6	39.1	50.0
Orta gelişmiş bölge	25.0	18.2	22.2	52.2	33.3
Az gelişmiş bölge	12.5	27.3	22.2	8.7	16.7
T o p l a m	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
İstanbul - Dışı	62.5	72.8	66.7	78.3	71.7

Tablo : 6 — A - A'larının doğum yerleri (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
İstanbul	41.1	33.3	37.9	25.2	31.3
Diğer Marmara	5.3	13.3	8.6	5.5	6.8
Ege	5.3	3.3	1.7	2.5	2.9
Akdeniz	3.6	6.7	6.9	9.2	7.5
Yurtdışı	1.8	—	1.7	2.5	1.9
Karadeniz	21.4	10.0	17.2	28.2	23.1
İç Anadolu	12.5	16.7	10.3	12.3	12.4
Doğu Anadolu	8.9	16.7	15.5	14.7	14.0
T o p l a m	100.0	100.0	99.8	100.1	100.0

Gelişmiş bölge	57.1	56.6	56.8	44.9	50.5
Orta gelişmiş bölge	33.9	26.7	27.5	40.5	35.5
Az gelişmiş bölge	8.9	16.7	15.5	14.7	14.0
T o p l a m	100.0	100.0	99.8	100.1	100.0
İstanbul Dışı	58.8	66.7	61.9	74.9	68.7

1) MV'leri arasında da A-A'ları arasında da İstanbul'da doğmuş olanlar, 'yerliler' azınlığı oluşturmaktadır. Bütün seçimler toplamında sözkonusu kesim MV'leri ve A-A'larının sırasıyla %28.3'ü ve %31.3'üdür. MV'leri açısından İstanbulluların oranı %37.5 (1965'de) ile %21.7 (1977'de), A-A'ları açısından %41.1 (1965'de) ile %25.2 (1977'de) arasında oynamaktadır. İstanbulluların azınlıkta olmalarının başlıca nedeni kuşku yok ki, İstanbul'un büyük çapta iç göç alan bir il olmasıdır.

Başka çalışmaların gösterdiği gibi CHP MV'leri arasında İstanbul doğumlular, diğer partilere oranla daha kalabalık bir grup oluşturmaktadırlar. Tachau'nun belirttiğine göre, «1973'de İstanbul'da 38 üyeden 31'i aynı ilde doğmamıştır»⁷, yani MV'lerinin yalnızca 7'si (%18.4'ü) İstanbul doğumludur. Bu 7 kişiden 6'sı CHP'den MV seçilmiştir ve CHP'de İstanbul doğumluların oranı %33.3'dür. Özbudun'un İzmir'deki parti yöneticileri ile ilgili anketi de benzer bir sonuç vermektedir: «İzmir ilinde doğmuş olan liderlerin oranı CHP'de en yüksektir (%64).. CHP daha çok İzmir'in eski yerli halkına dayanmaktadır.»⁸ Gerçi İstanbul MV'leri arasında böyle yüksek bir orana raslanmıyor, ama İstanbul'un daha çok iç göç çektiği, İzmir gibi il sınırları içinde kırsal bir periferiye sahip olmadığı unutulmamalıdır.

CHP'nin hem eski 'bürokratik' parti, hem yeni 'sol' parti kimliğiyle diğer partilere oranla, eski kentliler arasında daha fazla siyasal aktivist bulduğu görülmektedir. Avrupa örneklerinde de, 'sol' partilerin birkaç kuşaktan beri kente yerleşmiş olanlar arasında daha başarılı oldukları, dolayısıyla bu kesimden daha fazla siyasal aktivist devşirdikleri saptanabilir.

2) Dikkat çeken bir husus da İstanbul doğumluların, MV olamayan A-A'ları arasında MV'lerine göre daha yüksek bir oranda bulunmalarındadır. Bu eğilim bütün seçimlerde görülmektedir. 1965'de MV'lerinin %7.5'u, tüm A-A'larının %41.1'i İstanbul doğumludur. Bu oranlar diğer yıllarda sırasıyla şöyledir: 1969'da %27.2 ve %33.3, 1973'de %33.3 ve %37.9, 1977'de %21.7 ve %25.2.

Demek ki MV olabilmek için aranılan bazı özelliklere (yüksek öğrenim, orta - üst katmanlar kökenli olma, parti örgütünde yöneticilik gibi - bu özellikleri ileri ki sayfalarda inceleyeceğiz) sahip olmayan kişiler arasında, İstanbul doğumlular İstanbul doğumlu olmayanlara göre daha fazla A-A'lığı için başvurma eğilimi göstermektedirler. Bu eğilim uzun süredir büyük kentte yaşamının bireyin siyasal kültürü üzerindeki etkisi aracılığıyla onu daha aktif katılmaya itmesi ve/veya büyük kentin sağladığı bazı avantajların (görece ileri bir eğitim düzeyi, görece iyi bir iş, örneğin beyaz yakalılık gibi, gençlik çağında itibaren ye-

rel parti örgütünde çalışma olanağı, vb.) bireyde daha aktif katılma isteğini kamçılama ile bir ölçüde açıklanabilir. Taşra doğumlular ise kitlesi itibariyle, eğitim düzeyi, toplumsal statü, parti içi tecrübe gibi ölçütler açısından İstanbul doğumlulara oranla daha elverişsiz bir konumdadırlar. Hem bu elverişsiz konumları hem kentsel yaşam deneylerinin görece kısalığı, bunlar arasında siyasal elitlik için aranılan niteliklere sahip olmayan kişilerin aktif katılma isteğini (burada sözkonusu olan A-A'lığı için başvurudur) zayıflatmaktadır.

3) Yılda yıla İstanbul doğumlu MV'leri ve A-A'larının oranı azalmakta, taşralıların oranı artmaktadır. 1965'de İstanbul'lu MV'lerinin oranı %37.5 iken, 1977'de %21.7'e dek düşmüştür. Aynı dönem içinde, A-A'larında bu oran %41.1'den %252'ye inmiştir.

Bu gelişmede belirleyici rolü kuşkusuz iç göçteki hızlı artış oynamıştır. Bununla ilişkili bir başka etmen de, 1960'lardaki yüksek öğrenim patlamasıdır: çok sayıda yüksek okulun açılması birçok taşralı gencin de yüksek öğrenim görmesini sağlamıştır (ilerde gösterileceği gibi A-A'larının çoğunluğu yüksek öğrenimlidir).

İlginç bir husus da 1969-73 arasında İstanbul doğumluların oranında ciddi bir artış, 1973-77 arasında da hızlı bir düşüş olmasıdır. 1977'deki büyük düşüşte muhtemelen A-A'ı arasındaki %300'e varan artış etkili olmuştur.

4) İstanbul dışında gelişmiş bölge doğumlular MV'leri ve A-A'ları arasında görece azdır (sırasıyla %21.6 ve %17.2). Bunun bir nedeni büyük bir olasılıkla, gelişmiş bölgelerde kırsal yörelerden büyük kentlere göçün görece az olmasıdır. Öte yandan Ege'de İzmir kenti, bölgedeki 'okumuş' kesimini önemli ölçüde massedebilme yeteneğine sahiptir.

5) Karadeniz ve Doğu Anadolu'lular CHP İstanbul MV'leri ve A-A'ları arasında Ege ve İç Anadolu'lulara göre daha iyi temsil edilmektedirler. İç Anadolu'luların daha çok Ankara'yla bağlantılı oldukları düşünülürse, orta derecede gelişmiş ve az gelişmiş bölge kökenlilerin gelişmiş bölgelerden gelenlere oranla daha iyi temsil edildikleri söylenebilir. Özellikle Karadenizliler 1977'de çok yüksek bir orana ulaşımlardır: MV'lerinin %34.8'i, A-A'larının %28.2'si.

Orta ve az gelişmiş bölgelilerin daha çok MV veya A-A olmasında rol oynayan etmenler arasında, bunlar arasında toplumsal mobilite isteğinin yüksek oluşu sayılabilir. Birincisi bu bölgeler daha çok göç verdiklerinden coğrafi mobilitenin toplumsal mobilite arzusu üzerinde teşvik edici bir etkisinden söz edilebilir. İkincisi bizzat geri kalmışlık, gelişmenin nimetlerinden yeterince yararlanılmamış olduğu kanısı, bu bölgeler kökenlilerde yükselme isteğinin ikamçılایıcı bir rol oynayabilir.

6) CHP giderek kentlilerin partisi olmaktan çıkıp, kentlilerin yanısıra köyden kente göçenlerin de partisi olma yolundaydı. İstanbul dışında doğmuş MV'leri ve A-A'larının oranlarındaki sürekli artış bu eğilimin bir göstergesidir. Hernekadar bu eğilim diğer partilerde daha belirgin idiyse de (bkz. Tachau), partinin 'popülist' bir siyaseti benim-

semesine koşut olarak eski kent kökenli 'elit - bürokratik' kadroların yerini gittide kente göçmüş ailelerden gelme kadroların almaya başladığı söylenebilir.

EĞİTİM DÜZEYİ :

Robert Putnam eğitimle toplumsal ilişkilerin ve sınıf mensubiyetinin yakın ilişkisine değinir. Çağdaş toplumların ampirik incelemesi, üst düzeyde bir öğrenim görenlerin büyük kısmının üst ya da orta-üst katmanlar kökenli olduklarını, kol işçisi kökenlilerin üst düzeyde öğrenim görenler arasında düşük bir oranda temsil edildiklerini, öte yandan eğitimdeki başarıyı da sınıfsal mensubiyetin büyük ölçüde belirlediğini göstermektedir.⁹ R. Putnam toplumsal kökenle eğitim düzeyinin, elit statüsüne ulaşmada birbirine bağımlı ya da bağımsız etkilerini gösteren dört farklı modelin varlığından söz etmektedir. Çağdaş dünyayı anlamamızda en geçerli ve yararlı olanı, dördüncü modeldir. Buna göre elit statüsüne giden iki yol vardır: eğitim ve toplumsal köken. Toplumsal köken kanalıyla doğrudan elitliğe geçilebilir, eğitim yoluyla geçişte de toplumsal kökenin önemli bir rolü vardır, şöyle ki eğitimliler arasında üst ya da orta - üst katman kökenliler ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Bununla birlikte alt ve alt - orta katmanlardan bireyler de belli engellerle karşılaşmakla birlikte, eğitim kanalından geçerek elit statüsüne yükselebilirler.¹⁰

R. Putnam olguyu saptamakla birlikte, olgunun nedenlerini derinlemesine açıklamamaktadır. Açıklanması gereken iki birbirine bağılı olgu vardır: eğitimden niçin daha çok üst ve orta - üst katman kökenliler yararlanabilmektedir ve eğitim niçin elit statüsüne geçişte belirleyici bir rol oynamaktadır?

Baudelot ve Establet Fransa'da okulu incelerken¹¹, iki farklı okul şebekesinin bulunduğunu, ilkokul - meslek okulu şebekesinde daha çok işçi çocuklarına hakim kültürün vülger ürünleri sunulurken, hakim ideolojiyi kabullenmeleri sağlanırken, klasik ortaokul - yüksek okul şebekesinde çocuklara hakim kültürün inceliş ürünlerinin aktarıldığını ve hakim ideolojinin aktif yorumcularının yetiştirildiğini belirtir. Çocukların bu iki şebeke arasında dağılımını toplumsal sınıfların pratiklerini belirler, dolayısıyla alt katman kökenlilerin ikinci şebekeye girmesi zorlaşır. Örneğin çocukların iki şebeke arasında dağıtım işlemi daha alfabe öğrenimi sırasında başlar, çünkü toplumsal sınıfların farklı lengüistik pratikleri vardır. Üst katmanların aile dili okul dilinin aynısıdır, alt katmanların aile dili ise okulda 'kötü' Fransızca denilen dildir. Çocukların başarısını bu dil tecrübesi de etkiler. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak, elit statüsüne geçiş inceliş kültürün ediniildiği ikinci şebeke vasıtasıyla gerçekleşir ve yukarıda belirtilen nedenler dolayısıyla alt katman kökenlilerin ikinci şebekeye girebilmeleri oldukça güçtür.

Bourdieu ve Passeron'a göre¹² okulun işlevleri, birinci olarak bireylerin çeşitli sınıflara dağıtılması ve böylece toplumsal eşitsizliklerin yeniden - üretilmesi işlevi; ikinci olarak alt katmanlardan gelenleri başarısızlıklarının nedenini yeteneksizliklerinde aramaya iten bir meşru-

laştırma işlevi; nihayet en önemlisi, öğrencilere bir **habitus** kazandırma, yani bilinçli bir ideoloji değil de bilinçsiz davranış, düşünce ve eylem biçimleri aşılama işlevidir. Bu **habitus** siyasal düzeyde farklı düşünceler üretebilir, ama pratikler türdeştir. Pedagojik faaliyetin işlevi de bu **habitus**'u aktararak bireyleri dönüştürmek, hakim kültürel sistemi benimsemiş, içselleştirmiş kişiler haline getirmektir. Bu **habitus**'un niteliği toplumdaki sınıflararası güç dengesi tarafından belirlenir, toplumsal alanda hakim kategori **habitus**'e damgasını vuracaktır .

Gerek Baudelot ve Establet gerek Bourdieu ve Passeron aralarındaki önemli farklılıklara karşın, okulun toplumsal elitin yeniden - üretiminde temel ve belirleyici bir rolü olduğunu vurgularlar. Daniel Bertaux ise¹³ her iki akımın da toplumsal elitin yeniden - üretiminde okulun rolünü abarttığını, esas belirleyicinin miras kurumu olduğunu belirtir.

Her halükârda tek belirleyici olmasa bile, okul kurumunun toplumsal konumların yeniden - üretimindeki önemli rolü yadsınamaz. Okul aygıtı bir yandan toplumsal tabakalaşmadaki elit konumunu yeniden - üretir (özellikle kültürel - ideolojik düzeyde), öte yandan bireyleri toplumsal tabakalaşmada değişik yerlere, bu arada bazılarını elit yerlerine dağıtır, özellikle elit kökenli bireyler okul aygıtının yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle elit yerlerini doldürürlar.¹⁴

Okulun yalnızca yeniden - üretici işlevini belirtmek yeterli değildir. Okul da toplumsal çatışmalarca belirlenen bir güç dengesi sistemi, bir ilişkidir. Belirli konjonktürlerde hakim - olmayan sınıf ve tabakalar da okul aygıtı içinde güçlü bir konum elde edebilirler. Dolayısıyla okul özellikle kültürel - ideolojik plândaki konumları yeniden - üretme işlevini yerine getiremez, çünkü yeniden - üretilen ve aktarılan **habitus** okul aygıtına hakim, ama toplumda hakim - olmayan kategorinin damgasını taşıyacaktır. Bu durumda da okulun bireyleri toplumsal konumlara dağıtma işlevi sekteye uğrayacaktır, eğitim görmüş bireylerin elit statüsüne yükselmesi tehlikeye girecektir.

Türkiye'de okul aygıtı nasıl bir yapıya sahiptir? Osmanlı döneminde ayrıcalıklı konumunu esas olarak işgal ettiği bürokratik mevki-den alan hakim bürokratik tabaka, kendini, gayri - müslimler ve toplumun orta ve alt katmanları arasından devşirilen çocukların Enderun'da yetiştirilmesiyle yeniden - üretiyordu. Osmanlı toplumsal sistemindeki 'bozulma' 'devşirme' kurumunda da 'bozulma'ya yol açmaktan geri kalmadı. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılılaşma ve merkezi otoritenin yerel otoriteler karşısında yeniden güçlendirilmesine koşut olarak, hakim bürokratik tabaka, coşunlukla kentli orta tabakadan çocukları yeni türde okullarda yetistirek kendini yeniden - üretiyordu. Devletin dışında bağımsız bir iktisadi alanın gelişmediği, iktisadi elitin zayıf, gelişmek için bürokratik elitin himayesine muhtaç olduğu o zamanki koşullarda, eğitimin bireylerin toplumsal konumlarına dağıtılmasında çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir, sistem meritokrasive oldukça yakın sayılabilirdi. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de eski politikalar tümüyle terkedilmemiş, yine okullar şebekesi aracılığıyla orta katmanlar kökenli bir bürokratik hakim kategori ya-

ratılmaya, yeniden - üretilmeye çalışılmıştır. Fakat gerek İttihat ve Terakki gerek CHF'nin Anadolu eşrafı, İstanbul esnafı arasından yerli bir burjuva sınıfı yaratma politikaları, eğitimden ayrı bir toplumsal mobilite kanalının hızla önem kazanmasına yol açmıştır. Bu iki kanalın birleştiği ve birleşemediği durumlar sözkonusu olmuştur. İktisadi elitin özellikle alt ve orta kesimlerindeki sürekli dönüşüm ve yenilenme, özellikle başlangıçta bu elite eğitim kurumunun bağlarının zayıf olmasına yol açmış, buna karşılık iktisadi düzeyde egemen konumunu yitiren bürokrasi, okul aygıtındaki egemen konumuna görece zayıflasa da uzun süre sürdürebilmiştir. Bu durum toplumdaki ideolojik hegemonya konusunda iktisadi elit aleyhinde işlemiştir, bir başka deyişle okul aygıtında etkinliği sayesinde bürokrasi toplum üzerindeki ideolojik hegemonyasını bir ölçüde sürdürmeyi başarabilmiştir.

Yüksek öğrenimliler olarak, yüksek bürokrasi ve kısmen serbest meslek sahiplerinin ideolojik - kültürel belirlenmeleri okul aygıtını büyük ölçüde ve uzun süre denetlemiş bulunan bürokratik elitin damgasını taşır, sözkonusu kesimler bu özellikleriyle iktisadi elitten farklılaşırlar. Öte yandan Türkiye'de birçok gelişmiş ve az gelişmiş ülkeden farklı olarak, yüksek öğrenimliler arasında görece mütevazı sosyo-ekonomik kökenlilerin oranı nisbeten yüksektir.

Bu ön açıklamalardan sonra verileri sunabiliriz.

Tablo : 7 — MV'lerinin eğitim durumlarına göre dağılımı (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
Lisans - üstü	12.5	—	—	8.7	5.0
Lisans	87.5	63.6	72.2	52.2	65.0
Lise ve dengi	—	18.2	16.7	17.4	15.0
Orta ve dengi	—	9.1	—	4.3	3.3
İlkokul	—	—	5.6	13.0	6.7
Diğer	—	9.1	5.6	4.3	5.0
T o p l a m	100.0	100.0	100.1	99.9	100.0

Tablo : 8 — A - A'larının eğitim durumlarına göre dağılımı (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
Lisans - üstü	5.3	3.3	—	3.1	2.9
Lisans	71.4	60.0	50.0	57.1	58.6
Lise ve dengi	8.9	26.7	24.1	15.3	16.9
Orta ve dengi	10.7	6.7	8.6	9.2	9.1
İlkokul	1.8	—	12.1	14.1	10.1
Diğer	1.8	3.3	5.2	1.2	2.3
T o p l a m	99.9	100.0	100.0	100.0	99.9

Tabloları incelediğimizde şu eğilimleri saptayabiliyoruz :

1) Yüksek öğrenimliler gerek MV'leri gerek A-A'ları arasında çoğunluğu oluşturmaktadır. 1965'de MV'lerinin %100'ü, A-A'larının

%76.7'si, 1969'da sırasıyla %63.6 ve %63.3'ü, 1973'de %72.2 ve %50.0'si, 1977'de %60.9 ve %60.2'si, bütün seçimler toplamında ise %70.0 ve %61.5'i yüksek okul mezunudur. Yetişkin nüfusun çok küçük bir bölümünün yüksek öğrenim görebildiği bir ülkede gerek MV'lerinin gerek tüm A-A'larının çoğunlukla yüksek öğrenimli kişiler olmaları Suzanne Keller'in «Formel eğitim yüksek çevrelere girebilmede en önemli gerekliliktir»¹⁵ saptamasını büyük ölçüde doğrulamaktadır. Bu gereklilik yalnızca Türkiye için geçerli olmakla kalmaz. Putnam'ın verilerini incelediğimizde gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde de benzer bir durumla karşılaşırız. İtalya'da MV'lerinin %76'sı, ABD'de %88'i, B. Almanya'da %59'u, İngiltere'de %65'i, Hindistan'da 3/4'ü yüksek öğrenimli kişilerdir.¹⁶ Tachau'nun belirttiği gibi, Türkiye'de de «1920 ile 1969 arısında parlamenterlerin %70 ila 80'ni yüksek öğrenimliydi»¹⁷ ve 1973'de biraz azalmakla birlikte yüksek okul mezunlarının oranı yine yüksekti (%67.1).¹⁸ Üstelik İstanbul Türkiye'nin en gelişmiş yöresidir ve yine Tachau'ya göre «Eğitim düzeyi açısından gelişmiş yörelerde üniversite öğrenimi görmüş siyaset adamlarının oranı yüksek olma eğilimi göstermektedir».¹⁹

Neden siyasal elitler arasında yüksek öğrenimliler büyük bir çoğunluğa sahiptir? Yukardaki kuramsal açıklamalarımızda, yüksek öğrenimin bireyleri toplumsal konumlara dağıtıcı işlevi aracılığıyla elitleri belirlemekte önemli bir rol oynadığını vurgulamıştık. Seçmenlerin neden kendilerinden farklı kişileri seçtiği soruna gelince, bu olgu toplumdaki hakim ideolojinin benimsenmesiyle ilgilidir. Kitle yüksek öğrenimlilerin daha üstün, daha yetenekli olduklarını, bu yetenekleri sayesinde onu daha iyi temsil edeceklerine inanır. Gerçekten de bazı yetenekler, siyasal liderlerde varolması gereken bazı özellikle büyük ölçüde yüksek öğrenim kurumlarında kazanılabilir. Her topluma, o toplumun en değerli saydığı yetenek elit devşirilmesinde belirleyici kriter olur.²⁰ Feodal toplumda savaşçılık en değerli sayılan yetenektir. Çağdaş toplumlarda teknik uzmanlık en değerli sayılan yetenektir, teknik uzmanlığa sahip kişiler bu yeteneği büyük ölçüde eğitim kurumlarında edinmişler, böylece karmaşık bilgiye temellük eden ayrıcalıklı bir kesim haline gelmişlerdir. Teknik uzmanlığın yanısıra ikna ve örgütleme, simgeleri rahatça kullanabilme, yasaları bilme ve hitabet yetenekleri özellikle siyasal elitler açısından önemlidir.²¹ Bunlar da önemli ölçüde eğitim aygıtı vasıtasıyla edinilen yeteneklerdir.

Birçok araştırmacı (Tachau, Özbudun..) yüksek okul mezunlarının CHP MV'leri ve yerel parti yöneticileri arasında diğer partilere oranla daha fazla olduğunu saptamışlardır. Nitekim İzmir araştırmasında Özbudun şu sonuca ulaşmaktadır: «AP ve TİP içerisinde en kalabalık grubu ilkökul mezunları meydana getirmektedir.. CHP'liler içinde en kalabalık grup %33 ile üniversite ve yüksek okul mezunlarıdır».²² Tachau 1973'de seçilen parlamenterleri incelerken şu sonuca varmaktadır: Küçük partiler bir yana bırakılırsa CHP en yüksek üniversite mezunu oranına sahiptir (%70.4). Bu oran AP'de %64, MSP'de %65.3 ve DP'de %69.8'dir.²³ Bu durum CHP'nin bürokratik - seçkin geçmiş ve eğitim aygıtında bürokratik elitin ideolojik hakimiyeti ile açıklanabilir. Nitekim

CHP bu geçmişinden görelî olarak uzaklaştıkça MV'leri arasındaki yüksek okul mezunlarının oranı azalmaktadır (1977'de %60.9).

2) MV'leri arasında yüksek okul mezunları tüm A-A'larına oranla daha fazladır. 1965'de MV'lerinin %100'ü ve A-A'larının %76.7'si, 1969'da sırasıyla %63.6 ve %63.3'ü, 1973'de %72.2'si ve %50.0'si, 1977'de %60.9 ve %60.2'si, bütün seçimler toplamında %65.0 ve %61.5'i yüksek okul mezunudur.

Yüksek okul mezunlarının MV'leri arasında MV-olmayanlara göre daha fazla olması, siyasal katmanlaşmada ikincilerin birincilerin altında yer almasının bir sonucu sayılabilir. Bununla birlikte MV-olmayan A-A'ları arasında da yüksek okul mezunları tüm topluma oranla çok yüksektir. Belirli siyasal devşirme kriterlerinin kendileri açısından engelleyici etkisinin bilincinde olma, yani seçilme şansının fazla olmadığını bilme, alışılmış düşünce kapıları, vs. yüksek öğrenim görmemiş kişilerin A-A'lığı için başvurularını caydırıcı bir etki yaratmaktadır. Öte yandan yüksek öğrenimliler siyasal faaliyette bulunmak için kendilerine daha çok olanaklar sağlayan mesleklere sahiptirler. İstedikleri zaman işlerine geri dönme olanağına sahip olanları vardır (serbest meslekler gibi). İşten atılma, A-A'lığına başvurmak için işinden ayrılma zorunluluğu gibi kısıtlamalarla karşı karşıya değildirler.

3) MV'leri arasında yüksek öğrenimlilerin oranı giderek azalmaktadır. Buna koşut 1973'den itibaren ilkökul mezunları da MV seçilebilmişlerdir. 1965'de MV'lerinin %100'ü yüksek okul mezunuyken, 1977'de bunların oranı %60.9'a düşmüştür. Aynı eğilim tüm A-A'ları açısından da sözkonusu olmaktadır. Yüksek öğrenimlilerin oranı 1965'de %76.7'den 1977'de %60.2'ye düşmüştür.

Bu azalma da parti politikasındaki değişimin, buna koşut olarak partinin seslendiği, dayandığı toplumsal güçlerdeki değişimin etkisi olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan 1960'lardan itibaren bazı toplumsal kesimlerin siyasal platformda etkinliklerinin artmasına tanık olunmaktadır, bu saptama özellikle İstanbul ili için doğrudur. Bu kesimlerin temsilcileri eğitim düzeyleri görece düşük kişilerdir. İki önemli grubu şayabiliriz: işçi kesiminin büyümesi ve siyasal etkinliğinin artmasına koşut olarak önem kazanan sendikacılar ile kent nüfusundaki hızlı artış ve iç pazarın genişlemesi sonucunda güçlenen ticaret ve hizmetlerde yığılmış küçük ve orta işadamları grubu.

İlkökul mezunlarının oranındaki artış da aynı etmenlerle açıklanabilir.

Bir başka ilginç nokta, 1973'de A-A'larının yarısını yüksek öğrenimsiz kişilerin meydana getirmesidir. Fakat A-A sırası ile eğitim düzeyi arasındaki yüksek korrelasyonun (0.6038) ve MV'lerinin %70'den fazlasının yüksek öğrenimli olmasının gösterdiği gibi bu unsurlar öncekimlerde başarısız kalmışlardır. 1977'de A-A'ları arasında yüksek öğrenimlilerin oranı yeniden artmaya başlamıştır (%60.2).

EĞİTİM KURUMLARI :

Eğitim durumuyla bağlantılı olarak incelenmesi gereken bir başka alan da, yüksek öğrenimlilerin mezun oldukları okullar ve siyasal elit statüsüne yükselmeye bazı okulların belirleyici bir etkisinin olup olmadığıdır.²⁴

Tablo : 8 — MV'lerinin mezun oldukları yüksek okullara göre dağılımı (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
Hukuk Fak.	75.0	71.4	69.2	35.7	59.5
SBF	—	14.3	7.7	14.3	9.5
Sosyal Bil.	—	—	7.7	21.4	9.5
Harp Okulu	12.5	14.3	—	—	4.8
Tıp	12.5	—	—	7.1	4.8
İTÜ	—	—	15.4	21.4	11.9
T o p l a m	100.0	100.0	100.0	99.9	100.0

Tablo : 9 — A - A'larının mezun oldukları yüksek okullara göre dağılımı (% olarak) :

	1965	1969	1973	1977	Toplam
Hukuk Fak.	46.5	52.6	41.4	41.8	43.9
SBF	2.3	10.5	3.4	5.1	4.8
Sosyal Bil.	7.0	5.3	20.7	11.2	11.1
Edebiyat,...	4.6	—	—	3.1	2.7
Eğitim	2.3	—	3.4	4.1	3.2
Köy Enst.	—	—	3.4	4.1	2.6
Harp Ok.	20.9	10.5	10.3	11.2	13.2
Fen	4.6	—	3.4	1.0	2.1
Tıp	7.0	5.3	—	6.1	5.3
İTÜ	2.3	10.5	10.3	10.2	8.5
Teknik Ok.	2.3	5.3	3.4	2.1	2.6
T o p l a m	99.8	100.0	99.7	100.0	100.0
Köy Enst.	—	—	3.4	4.1	2.6

1) Siyasal elit yetiştiren kurum olarak sadece Hukuk Fakülteleri temayüz etmektedir. Örneğin SBF mezunları MV'leri ve A-A'ları arasında pek büyük sayılamayacak bir oran tutturmuşlardır.

Hukuk mezunları yüksek öğrenimli MV'lerinin ortalama %59.5'ünü (yıllara göre sırasıyla %75.0, %71.4, %69.2 ve %35.7), A-A'larının ortalama %43.9'unu (yıllara göre sırasıyla %46.5, %52.6, %41.4, %41.8) oluşturmaktadırlar. Tüm MV'leri ve A-A'ları dikkate alındığında bu oranlar sırasıyla şöyle olmaktadır: %41.6 (%75.0, %45.5, %50.0, %21.7) ve %27.0 (%35.7, %33.3, %20.7, %25.1).

Hukuk mezunlarınının MV'leri arasında oldukça yüksek oranlara erişmeleri acaba Hukuk Fakültelerini elit oluşturan kurumlar olarak ni-

telendirmemiz için yeterli bir kanıt mıdır? Daha somutlarsak, Hukuk mezunları acaba İngiltere'de Oxford - Cambridge'liler, Fransa'da Grandes Ecoles mezunları gibi birçok alanda birden kilit mevkileri ellerinde tutmakta mıdırlar? Böyle bir yargıya varmamıza olanak yoktur. Örneğin idari elit arasında giderek azalmakla birlikte, Mülkiyelilerin önemli bir güce sahip oldukları bilinmektedir (özellikle İçişleri, Dışişleri, Maliye Bakanlıklarında).²⁵ Siyasal elit arasında Hukuk mezunlarının önemli bir grup oluşturmaları daha çok hukukçuların mesleki özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kısacası Türkiye'de İngiltere'de Oxridge, Fransa'da Grandes Ecoles örneklerinde olduğu gibi, Hukuk Fakültesi mezunluğunun «mükemmel bir toplumsal statü işareti» sayılabileceği kuşkuludur.

Göze çarpan bir başka husus, özellikle MV'leri arasında Hukuk mezunlarının sürekli olarak azalması ve 1977'de çok büyük bir düşüş göstermesidir. Bu gerileme, çağdaş toplumlarda hukukçuların işlevlerinin görece azalması olgusuyla uyumludur. Modern toplum ilk dönemlerinde «genel, evrensel, biçimsel normlar»ın, yani yasaların tesis edilmesine dayanıyordu. Fakat çağdaş dünyada liberal devletin yerini giderek müdahaleci devlete bırakmasına, devletin ekonomiye artan ölçüde müdahalelerine, parlamentonun zayıflayıp yürütmenin güçlenmesine koşut olarak, toplumun işleyişini düzenlemede bu 'genel' evrensel ve biçimsel normlar' yetersiz kalmış, hatta giderek ayak bağı olmaya başlamışlardır. Bu normların, yani yasaların yerini giderek daha teknik nitelikte, somut duruma göre değişen, yasayı devre dışı bırakan ve sık sık onun dışına taşan özgül düzenlemeler almıştır.²⁶ Buna bağlı olarak, yasaları bilen, yorumlayan hukukçuların önemi azalmış, toplumsal ve ekonomik dokunun her alanına devletin müdahalelerini en iyi örgütleyebilecek konumdaki yeni kategoriler, teknokratlar (mühendis, iktisatçı, vb.) önem kazanmıştır. Türkiye'nin de çağdaş gelişmiş toplumdaki bu eğilimden etkilenmemesi olanaksızdı. Nitekim yeni gereksinimleri karşılayabilecek okulların sayısı hızla artmış, buna karşılık Hukuk Fakülteleri çok daha yavaş bir gelişme göstermiştir. Parti liderleri yasalar üzerinde iyi yorum yapabilecek hukukçular yerine, iktisadi - toplumsal alanlardaki devlet müdahalelerini düzenleyecek teknisyenler aramaya başlamışlardır.

Tüm A-A'ları arasında Hukuk mezunlarının oranı daha yavaş azalmaktadır 1965'den 1977'e %46.5'den %41.8'e düşüş görülmüştür. Bu da göstermektedir ki Hukuk mezunlarının siyasal görev almaya yönelik katılma istekleri pek azalmamakla birlikte, işlevlerinin görece önem yitirmesine bağlı olarak siyasal elit olma şansları bir ölçüde azalmaktadır.

2) Genel olarak, elit yetiştiren bir kurum olarak tanınan SBF'nin mezunları (Mülkiyeliler) gerek MV'leri gerek A-A'ları arasında pek yüksek olmayan bir oranda temsil edilmektedirler. MV'lerinin ortalama %9.5'u (1965'de hiç yok, 1969'da %14.3, 1973'de %7.7, 1977'de %8.7'ii) ve tüm A-A'larının ortalama %4.8'i (yıllara göre sırasıyla %2.3'ü %10.5'i, %3.4'ü, %5.1'i) SBF mezunudur.

Szyliowicz çeşitli yazarlara atfen modern Türkiye elitinin yetişmesinde Harbiye, Mülkiye, Galatasaray gibi okulların özel bir yeri olduğuna işaret eder. Fakat Mülkiye özellikle bürokrasiye eleman yetiştirmektedir, nitekim 1859-1949 arasında Mülkiye mezunlarının %86'sı bürokrasiye katılmıştır.²⁷ O dönemde bürokrasinin siyasal yaşam üzerinde büyük bir etkisi olduğu, gerek İttihat-Terakki, gerek CHF'nin devlet-partisi özelliği gösterdikleri düşünülürse, sivil bürokrasiyi denetim altında tutan Mülkiyelilerin, Harbiyelilerle birlikte siyasal elitin büyük bir bölümünü oluşturdukları söylenebilir. Bununla birlikte, yine Szyliowicz, Mülkiyelilerin bürokrasi içindeki görece ağırlıklarının azalmakta olduğunu, buna yol açan ana etmenin de Mülkiyelilerin daha çok girdiği İçişleri, Maliye ve Dışişleri gibi bakanlıkların bürokrasi içinde kapladıkları alanın daralması olduğunu belirtir.²⁸

Bu ön açıklamalardan kalkarak SBF'lilerin CHP İstanbul MV'leri ve A-A'ları arasında iyi temsil edilemeyişlerinin nedenlerini irdeleyebiliriz. Birincisi SBF daha çok idari elit yetiştirmektedir, ikincisi idari elit içinde SBF'lilerin oranı denetimleri altındaki bakanlıkların öneminin azalmasına koşut olarak gitmektedir. Biz bu iki etmene üç tane daha ekleyeceğiz: SBF'yi ikame edebilen yeni okulların kurulmuş olması, bürokrasinin toplumda ve CHP içinde öneminin giderek azalması, nihayet İstanbul'un bir bürokrat kenti olmaması ve SBF'nin bir Ankara okulu olması. Bütün bu etmenler SBF'lilerin az temsilini bir ölçüde açıklayabilirler sanırım.

Szyliowicz'in saptamalarına göre, SBF öğrencileri çoğunlukla taşra il ve ilçe merkezlerindeki devlet görevlilerinin (orta ve alt düzeydeki idari ve askerî görevli ailelerin), ikinci olarak eşraftan ailelerin çocuklarıdır. Elit kökenli öğrencilerin oranı giderek azalmış, Atatürk döneminde %11'den %2'ye düşmüştür.²⁹ Son dönemlerde de toplumsal kökenlerde belli bir çeşitlenme olduğu, ama çoğunluğun kentsel orta katmanlardan geldiği söylenebilir. SBF bürokratik elitin, orta katmanlardan devşirme yoluyla kendini yeniden - üretmesinde kullandığı en önemli mekanizmalardan biridir. O halde SBF'lilerin eski bir devlet-partisi olan CHP'de diğer partilere oranla daha iyi temsil edilebilecekleri düşünülebilir. Öte yandan 1950'lerden itibaren bürokrasinin toplum içindeki ayrıcalıklı konumunu yitirmesine, az gelişmiş bir toplumun orta sınıfının bir kesimi haline dönüşmesine koşut olarak, siyasal bakımdan görece radikalleştiği gözlemlenmektedir. SBF'de bürokratik devşirmenin ana kanallarından biri olarak bu radikalleşmenin dışında kalmamıştır. Bu kesimlerdeki radikalleşme, CHP'deki 'sol'a kaymayla koşut gelişmiştir. Nitekim CHP'nin 'Ortanın Solu' politikasını tam olarak benimseyerek girdiği ilk seçimlerde (1969) gerek MV'leri gerek A-A'ları arasında SBF mezunlarının oranında belirtik bir artış olmuştur.

Öte yandan SBF'lilerin parti içinde etkili oldukları MV'leriyle tüm A-A'ları arasındaki SBF'li oranları karşılaştırıldığında görülür. Tüm A-A'ları arasında SBF'lilerin oranı ortalama %4.8 iken MV'leri arasında %9.5'dur. 1973'de A-A'lığı için başvuran tüm SBF'liler MV seçilmişlerdir. Üstelik MV'leri arasında da SBF'liler genellikle üst sıralara yerleşmektedirler.

3).SBF dışındaki diğer Sosyal Bilimler öğretimi yapan okulların mezunları 1973'den itibaren gerek MV'leri gerek A-A'ları arasında Hukuk'lu ve İTÜ'lülerin ardından en kalabalık grubu oluşturmaya başlamışlardır. Bu okullar genellikle İktisat öğrenimi yapan okullardır. 1965 ve 1969'da bu okullardan mezun hiçbir MV'ye raslanmıyor. 1973'de MV'lerinin %7.7'si, 1977'de %21.4'ü bu okullardan mezundur. Tüm A-A'ları arasında bu okulların mezunlarının oranı şöyle bir evrim göstermiştir: 1965'de %7.0, 1969'da %5.3, 1973'de %20.7 ve 1977'de %11.2.

Bu artışa yol açan etmenler arasında bu tür okulların sayısının ve bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısının artışı, 1960'lardaki tüm toplumda ve özellikle büyük kentlerde görülen toplumsal değişme sayılabilir. Bu okulların özellikle iktisat öğrenimi yaptıklarını belirtmiştik. 60'lardaki hızlı iktisadi büyüme ve tüm toplumsal faaliyetler içinde iktisadi faaliyetlerin önem kazanması, kültürel Batılılaşma ideolojisinin yerini bir ölçüde iktisadi büyüme ideolojisine (desarrolismo) bırakması, bu okullardan mezun kişilerin siyasal etkinlik alanında değer kazanmalarına da yol açmış olabilir. Öte yandan CHP'nin 'devlet-partisi' görünümünü yitirmesi, kentsel alanlarda «bürokratlar»ın dışında başka «Okumuş» eleman devşirilmesini gerekli kılmıştır.

4) 1973'den itibaren İstanbul CHP listesinden hiçbir Harp Okulu mezunu MV seçilmemiştir. A-A'ları arasında ise Harp Okulu mezunlarının oranı 1965 zirve noktasından sonra %10'da istikrar bulmuştur. 1965'de MV'lerinin %12.5'u, 1969'da %14.3 Harp Okulludur. Tüm A-A'larının 1965'de %20.9'u Harp Okulluyken, bu oran 1969'da %10.5'e düşmüş, 1973'de %10.3, 1977'de %11.2 olmuştur.

Tek Parti döneminde CHP'nin üst kadrolarında eski Harbiyeliler önemli bir ağırlığa sahiptiler. Ama bu dönemde, bazı tek parti rejimlerinde görüldüğü gibi ordu ile parti arasında bir özdeşleşme sözkonusu değildi. 27 Mayıs CHP'yle ordunun önemli bir kesimi arasında belli bir yakınlaşma yaratmıştı. 1965'de CHP İstanbul A-A'ları arasında %20.9 oranında Harp Okulu mezununa raslanması bir ölçüde bu yakınlaşmayla açıklanabilirse de, esas etmen sanırım 27 Mayıs ertesinde çok sayıda subayın emekliye ayrılmış olmasıdır. Daha sonraki seçimlerle böyle elverişli bir konjonktürle karşılaşılmamış olunması, Harp Okulu mezunu A-A oranındaki düşüşü bir ölçüde açıklayabilir. Öte yandan CHP'nin 'sol'a yönelmiş olması da bu azalmada bir ölçüde etkili olmuş olabilir.

5) 1973'den itibaren CHP İstanbul MV'leri arasında İTÜ mezunları ikinci büyük gruptur, tüm A-A'ları arasında ise İTÜ mezunlarının oranı 1969'da %2'den aniden %10'a yükselmiş ve diğer seçimlerde de %10 civarında kalmıştır.

1965 ve 1969'da İTÜ'lü MV'ye raslanmaz, 1973'de MV'lerinin %15.4'ü, 1977'de %21.4'ü İTÜ mezunudur.

Sosyal Bilimler öğretimi yapan okullar mezunlarının oranındaki artışla ilgili olarak getirdiğimiz açıklamalar, büyük ölçüde İTÜ mezunlarındaki artışı anlamada yararlı olabilirler. Öte yandan Hukuk'luların ora-

nındaki azalmayı açıklarken değindiğimiz ve nedenlerini ortaya koyduğumuz bir olgunun, teknik uzmanlığın öneminin artması olgusunun da bu gelişmede rolü olsa gerek. Nitekim İTÜ mezunu MV'leri arasında, mühendisliklerinin yanısıra aynı zamanda iktisatçı veya işletmeci olanlara raslanmaktadır.

6) Öğretmen okulları ve Köy Enstitüsü mezunları arasında MV seçilene raslanmamıştır. Edebiyat, Fen ve Teknik okul mezunu hiçbir MV'ye raslanmadığı da dikkate alınır, ancak belirli okulların siyasal elit çıkarttığı ve siyasal elit yetiştirme konusunda okullar arasında belirli bir hiyerarşinin olduğu gözlemlenebilir. SBF'liler ve İTÜ'lüler (bu sonuncular 1973'den itibaren) tüm A-A'larına oranla MV'ler içinde daha iyi temsil edilmektedirler (SBF için %9.5 ve %4.8; İTÜ için %11.9 ve %8.5). Hukuk mezunları da aynı durumdadır, ama 1977'de eğilim tersine dönmüştür (MV'leri içinde %35.7, tüm A-A'ları içinde %41.8). Harp Okulları, Sosyal Bilim öğretimi yapan okullar, Tıp Fakülteleri ise tüm A-A'ları arasında MV'leri arasında olduğuna göre daha yüksek bir oran tutturmaktadır. Diğer okulların mezunları MV seçilememektedir. Gazetecilik, Güzel Sanatlar, Edebiyat öğretimi yapan okulların mezunları arasında A-A bile çok az çıkmaktadır (%1 civarında).

Öğretmen yetiştiren okulların mezunlarının MV olmadaki başarısızlığı ilgi çekicidir. Oysa öğretmenlerin siyasal bakımdan oldukça etkin bir grup oluşturdukları ve en azından son yıllara kadar önemli bir bölümünün CHP'ye yakınlık duyduğu bilinir. Bu başarısızlığın bir nedeni, öğretmenlerin daha çok kırsal bölgelerde kamuoyu oluşturucusu olarak siyasal etkinliğe sahip olmalarıdır, dolayısıyla İstanbul'da siyasal elit statüsüne yükselmeye kırsal bölgeleri oranla daha çok güçlük çekmeleri olağandır. A-A'ları arasında ise bu okullardan mezun olanların oranı özellikle 1973'den itibaren artmıştır.

M E S L E K :

19 meslek grubu saptadık, bunları da 7 ana grupta topladık.³⁰

Birinci grup tüccar, sanayici ve diğer işadamlarını kapsar. Bu grubu kendi içinde alt-yapılara ayırmak mümkün olmadı, yani tüccar ile sanayici, büyük işveren ile orta veya küçük işveren arasında bir ayırım yapamadık. Bunlar özellikle 1950 ve 60'lardan itibaren serpilip büyümüş bir tabakadır, kitlesi itibariyle üretken - olmayan etkinliklerde, yani ticaret ve hizmetlerde yığılmıştır. Tarihsel olarak bürokratik elite çatışma/ittifakı ile belirlenir. Öte yandan çağdaş Türkiye'de, işçi - işveren çatışmasına da raslanır. Siyasal planda daha çok DP ve AP'yle yakın ilişkileri olmuştur; önceleri bürokratik elitin partisi olan, daha sonra kentsel orta tabakalar ve işçi sınıfıyla ayrıcalıklı ilişkiler kurmaya kiyetine sahip olmamakla birlikte üretim araçlarını denetlerler. Bu niteçalışan CHP'yle bağları görece zayıf olmuştur.

İkinci grup özel kesim üst kademe yöneticileri, managerlerdir. Mülkleriyle birinci grubun büyükleriyle yakın ilişkileri vardır.

İlk iki grubu iktisadi elit ana grubu içinde ele alabiliriz.

Üçüncü grup yüksek idari bürokrasidir. Bunlar dördüncü ve beşinci gruplar olan öğretim üyeleri ve askerlerle birlikte ikinci ana grubu

oluştururlar. Bu gruba bürokrasi diyeceğiz. Osmanlı döneminde, büyük ölçüde de İttihat ve Terakki ve Tek Parti dönemlerinde bürokrasi bir neredeyse, sınıf olarak nitelendirilebilir. Devlet geleneksel iktisadi ilişkiler içinde köylülerin ürettiği artığa el koyar, bu artığı yeniden -bölüş-türdü. Devlet bürokrasisi bu durumda farklı bir sınıf olarak varobilmek için gerekli iktisadi temele sahipti, çünkü devlet iktisadi artığa el koyan başlıca kesimdi ve devletin denetimi dışındaki iktisadi alan görece dardı. Modern iktisadi elit kendini bağımsız bir temelde yeniden üretebilecek ölçüde güçlü ve özerk değildi, devlete bağımlıydı. Devlet aygıtını elinde tutması bürokrasinin siyasal düzeydeki maddeselliğini oluşturuyordu. Bürokrasinin ayrı varlığını mümkün kılan özgül bir ideolojisi de vardı. Bu, 'devleti kurtarmak, güçlendirmek' formülünde özetlenebilecek devletçi ideolojiydi. Bu ideolojinin başat öğeleri arasında Batı'nın hakimiyetinden kurtulmak için onu taklit ederek devlet aygıtını modernleştirmek, Batı gibi müteşebbis bir sınıf yaratmak, vb. sayılabilir. Bürokrasinin karşıtları ise yerel eşraf, dinsel ve etnik kenar muhalefetleri idi. Bunlara karşı mücadelesinde bürokrasi bir ölçüde başarılı olmuştur. Bürokrasinin egemenliğini esas sarsan kendi 'müteşebbis yaratma' politikasının sonuçları olmuştur. Modern iktisadi elitin gelişmesiyle birlikte, devlet dışındaki iktisadi alan genişlemiş, bizzat iktisadi elit devlet aygıtını etkilemeye başlamıştır. Bu da bürokrasinin özerk iktisadi temelini yitirmesi anlamına geliyordu. Fakat ideolojisi vasıtasıyla, bürokrasi bağımsız varlığını belirli ölçülerde sürdürebilmiştir. Ayrıca devlet aygıtının kurumsal maddeselliği bürokrasinin özerk varlığını güçlendirici bir dayanak oluşturmaktadır. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak, bürokraside, özellikle 1950'lerden itibaren iktisadi elit ve orta sınıf yönlerinde bir dağılma eğilimi görülmektedir, yani bu grubun içsel tutkunluğu zayıflamaktadır. Bir kısım bürokratlar iktisadi elitlerle daha yakın ilişkiler kurarken, diğer bir kısmı klasik bir orta sınıf niteliği kazanmıştır.

Altıncı grup hukukçuları, yedinci grup tabipleri ve diğer sağlık elemanlarını, sekizinci grup iktisatçı, muhasebeci, maliyeci, işletmecisi gibi meslek sahiplerini, dokuzuncu grup mühendis ve mimarları, onuncu grup diğer serbest meslek sahibi unsurları kapsamaktadır. Bunları serbest meslek sahipleri adıyla tek bir ana grup içinde topladık. Bunlar toplumsal işbölümünde genellikle yönetici işlevleri görürler. Bunlar arasında gelir düzeyleri oldukça yüksek olan önemli bir bölüm iktisadi elite yakın bir konumdadır. Bununla birlikte daha önemli bir bölümü, orta sınıflar içinde yer alır. Dolayısıyla bir bütün olarak ele alınmaları bazı yanıltıcı etkiler doğurabilir, fakat veri yetersizliğinden bunları tek bir ana grup içinde ele alacağız.

Onbirinci grup alt ve orta kademe devlet memurlarını, onikinci grup nisbeten özgül bir konuma sahip olan öğretmenleri, onüçüncü grup özel kesim alt ve orta kademe idari ve ticari personelinin kapsarılması ve genellikle kafa emeğini (ya da kol emeğinin yanısıra kafa emeğini de) kullanmalarınıdır. Esas olarak kafa emeğini kullanmaları nedeniyle kol işçilerinden, genellikle yönetici işlevlerde bulunmamaları nedeniyle bürokrasiden farklılaşırlar. Bürokratik ideolojinin, bir ölçüde

etkisi altında oldukları söylenebilir.

Ondördüncü grup (tek başına beşinci ana grubu oluşturur) esnaf ve zanaatçıları kapsar. Gerek iktisadi süreçteki konumu gerekse kültürel belirlenmesi bakımından ücretli orta sınıftan ayrılır. Ücretli değil küçük sermaye sahibidirler, iktisadi konumları ücretli orta sınıf kadar sarsılmamıştır, hatta iktisadi patlamayla birlikte bir ölçüde güçlendiği de iddia edilebilir. Kültürel planda, dinsel ağırlıklı kenar muhafefetinin önemli ölçüde etkisi altında kalmışlardır.

Onbeşinci grup sendikacıları ve onaltıncı grup kol işçilerini kapsar. Bunları da işçiler ana grubu içinde topladık, çünkü sendikacılar işçi temsilciliği işlevini görmektedirler. Bu kesim sanayileşmenin gelişmesi sonucunda hızla büyümüş, son yirmi yıl içinde etkili bir toplumsal güç ve toplumsal partöner haline gelmiştir. İşçi sınıfını aslında iki alt gruba ayırabiliriz, ama veri yetersizliğinden bu iki grubu ayrı ayrı inceleyemeyeceğiz. Aslında ikinci alt grup seçim platformunda fazla sesini duyuramamaktadır, aralarında A-A'lığı için başvuran yok gibidir. Birinci alt grup genellikle sendikalı olan sanayi işçileri kesimidir. İkinci alt grup, genellikle sendikasız, marjinal sektörde çalışan işçileri kapsar. 60'ların ikinci yarısından itibaren merkez - kenar, laik - dinci, devlet - iktisadi elit bölünmelerine, işçi - işveren bölünmesi eklenmiş ve giderek önem kazanmıştır.³¹

Şimdi MV'leri ve A-A'larının mesleki durumlarıyla ilgili verileri sunalım.

Tablo : 10 — MV'lerinin mesleklerine göre dağılımı (% olarak):

	1965	1969	1973	1977	Toplam
İşadamları (tüccar, sanayiii)	—	18.2	11.1	17.4	13.3
Managerler	—	—	—	—	—
Yüksek idari bürokrat	50.0	27.2	11.1	13.0	20.0
Öğretim üyesi	—	—	—	8.7	3.3
Asker	12.5	9.1	—	—	3.3
Hukukçu	25.0	27.2	44.5	13.0	26.7
Tabip,...	12.5	—	—	4.3	3.3
İktisatçı...	—	—	5.6	13.0	6.7
Mühendis...	—	—	11.1	8.7	6.7
Öğretmen	—	9.1	5.6	—	3.3
Esnaf, zanaatçı	—	—	—	13.0	5.0
Sendikacı	—	9.1	11.1	4.3	6.7
Diğer	—	—	—	4.3	1.7
T o p l a m	100.0	99.9	100.1	99.7	100.3
İktisadi elit	—	18.2	11.1	17.4	13.3
Bürokrasi	62,5	36.3	11.1	21.7	26.6
Serbest meslek	37.5	27.2	61.2	39.0	43.4
Ücretli orta sınıf	—	9.1	5.6	—	3.3
Geleneksel orta sınıf	—	—	—	13.0	5.0
İşçi (sendikacı)	—	9.1	11.1	4.3	6.7
Diğer	—	—	—	4.3	1.7
T o p l a m	100.0	99.9	100.1	99.7	100.0

Tablo : 11 — A - A'larının mesleklerine göre dağılımı (% olarak):

	1965	1969	1973	1977	Toplam
İşadamları	16.1	23.3	25.9	15.3	18.2
Managarler	1.8	—	—	1.8	1.3
Yüksek idari bürokrat	10.7	10.0	3.5	2.5	4.9
Öğretim üyesi	—	3.3	—	1.2	0.9
Asker	16.1	3.3	5.2	6.7	7.8
Hukukçu	26.8	26.7	17.2	22.1	22.4
Tabip...	5.3	—	—	3.1	2.6
Mühendis...	5.3	13.3	10.3	9.2	9.1
İktisatçı...	1.8	—	10.3	7.3	6.2
Diğer serbest meslek	3.6	3.3	3.5	0.6	1.9
Devlet memuru	1.8	—	—	4.2	2.6
Öğretmen	3.6	3.3	8.6	9.2	7.5
Özel kesim personel	1.8	3.3	1.7	1.2	1.6
Esnaf, zanaatçı	5.3	—	3.5	4.2	4.8
Sendikacı	—	3.3	3.5	1.8	1.9
İşçi	—	—	5.2	7.3	4.9
Ev kadını	—	6.7	1.7	1.2	1.6
Diğer	—	—	—	0.6	0.3
T o p l a m	100.0	99.8	100.1	99.5	100.5
İktisadi elit	17.9	23.3	25.9	17.1	19.5
Bürokrasi	26.3	16.6	8.7	10.4	13.6
Serbest meslek	42.8	43.3	41.3	42.3	42.2
Ücretli orta sınıf	7.2	6.6	10.3	14.6	11.7
Geleneksel orta sınıf	5.3	—	3.5	4.2	4.8
Sendikacı - İşçi	—	3.3	8.7	9.1	6.8
Diğer	—	6.7	1.7	1.8	1.9
T o p l a m	100.0	99.8	100.1	99.5	100.5

Tabloları incelediğimizde şu noktaları saptayabiliyoruz:

1) İşadamları ve managerler grubu (iktisadi elit) CHP İstanbul MV'leri ve A-A'ları arasında, serbest meslek sahipleri ve bürokratlardan sonra en iyi temsil edilen gruptur. Örneğin işçi kesiminden daha iyi temsil edilmektedir. MV'lerinin ortalama %13.3'ü (1965'de %0, 1969'da %18.2, 1973'de %11.1, 1977'de %17.4), A-A'larının ortalama %19.5'u (yıllara göre sırasıyla %17.9, %23.3, %25.9, %17.1) iktisadi elittendir. MV'leri arasında serbest meslek sahipleri ve bürokratlardan, A-A'ları arasında sadece serbest meslek sahiplerinden sonra en büyük grubu oluşturur. MV'leri arasında sendikacılardan iki misli daha büyük bir gruptur (sendikacılar %6.7, işadamları %13.5) tüm A-A'ları arasında işçilerden üç misli daha büyük bir gruptur (%6.8'e karşılık %19.5).

CHP gibi bir 'sol' partide işadamlarının işçilerden, sendikacılardan daha kalabalık bir grup oluşturmaları paradoksal bir durum yaratmaktadır. E. Özbudun da İzmir araştırmasında aynı saptamayı yapmakta, bunu işadamlarının 'Ortanın Solu' görüşünü fazla tehlikeli saymadıkla-

rının bir göstergesi olarak kabul etmektedir.³² 1965-1973 arasında A-A'ları içinde işadamlarının oranının arttığı görülmektedir. Fakat 1969 dan itibaren MV'leri ve A-A'ları arasında sadece işadamlarının değil, aynı zamanda işçi - sendikacıların ve ücretli orta sınıfının oranları da artmıştır. Dolayısıyla CHP'nin işçi ya da orta sınıflar aleyhine bir burjuva partisi haline dönüştüğü söylenemez. Bütün bu kesimlerin, bu arada işadamlarının oranındaki artış bürokrasinin oranındaki düşüşe koşut olarak gerçekleşmiştir. Bürokrat MV'leri ve A-A'larının oranındaki düşüş aslında bütün siyasal sistem açısından, daha 1950'lerde başlamıştır. Frey'nin şu saptaması CHP için de doğrulanmaktadır: «Çok partili siyasal yaşamla birlikte parlamentonun mesleksel bileşiminde de değişiklik olmuştur. BMM'de kamu görevlilerinden gelenlerin sayısı düşüş gösterirken, serbest meslek ve iş sahiplerinin (abç) sayısında yükseliş izlenmektedir. Türkiye siyasetinde yeni adam olarak avukat ve tüccarlar (abç) eskiden iktidarın tepesinde bulunan asker ve bürokratların yerini almışlardır».³³ 1960'ların ikinci yarısındaki CHP'de serbest meslek sahipleri etkinliklerini çoktan duyurmuşlardır, 1969'dan itibaren bürokratların aleyhindeki gelişme iki yeni toplumsal gücün işadamlarının ve işçi sınıfının lehindeki gelişmeyle koşut gidecektir.

CHP'deki işadamları MV'leri genellikle ithal ikamesi sanayilerinde, büyük ticaretle toplanmış en etkili işveren kesimlerinden değildir. Nitekim verileri incelediğimizde bunların daha çok 60'lardaki iktisadi 'boom'un etkisiyle gelişen hizmetler kesiminde, yan sanayilerde toplandığı görülmektedir: benzin bayileri, orta çaplı tüccarlar, inşaatçılar, vs. İşadamlarının bu kesimi, sanayileşme sonucunda toplumsal hareketliliğin artmasının, aşağıdan yukarıya doğru bir hareketliliğin ürünüdür denilebilir. Bottomore endüstrileşmenin sosyal göstergesinin esas olarak yukarıdan aşağıya doğru hareketlilik olduğunu, aşağıdan yukarıya doğru hareketliliğin çok sınırlı kaldığını belirtir,³⁴ ama sınırlı da olsa aşağıdan yukarıya doğru hareketlilik nisbeten geniş, genişleyen ve bileşimi değişen bir işadamları grubu yaratabilmektedir. Bu kesimin içinde, diğer partilerde olduğu gibi CHP'de de siyasal etkinlik gösterenler olması doğaldır. Toplumsal hareketlilikten olumlu bir biçimde yararlanan bu kesimin siyasal etkinliğini de arttırdığı görülmektedir.

İşadamlarının üst kesimi ise gerek Türkiye'de olsun, gerek gelişmiş ülkelerde olsun, bizzat siyasal yönetici sınıf olmaya pek istekli değildir. Büyük burjuvazi siyasal etkinliğini partiler aracılığıyla doğrudan siyasete atılarak gerçekleştirmez, başka yollara daha çok başvurur: ekonomideki gücü sayesinde yürütme ve bürokrasinin tepeleri ile sürekli ilişki kurabilir, böylece özellikle iktisadi politikaların saptanmasında etkili olabilir; ideolojik hegemonyası kendi çıkarlarını genel çıkarla özdeşleştirebilme olanağını yaratır, partilerin finansmanını sağlayarak etkili olabilir, vs. Dolayısıyla CHP'nin büyük işveren kesimleriyle ilişkilerinin göstergesi, büyük işverenlerin parti içinde yönetici işlevler ifa edip etmemeleri olgusu olamaz. Bu ilişkilerin niteliğini anlayabilmek için elit devşirme kalıbının dışında, başka değişkenler incelemek gerekmektedir. Kuşkusuz bu saptama bütün partiler için geçerlidir.

Orta ve küçük işadamları kategorisinin siyasal yönetici olmaya daha istekli oluşu, siyasal iktidarı kendi çıkarları doğrultusunda etkilemede büyük işverenler kesiminin sahip olduğu araçlardan yoksun bulunmasıdır, dolayısıyla doğrudan siyaset içinde yer alarak kendi frank-siyonlarının çıkarlarını ve bireysel çıkarlarını savunmaya çalışmaları doğaldır. Ayrıca siyasal etkinlik iktisadi çıkarlar elde etmek, iktisadi elite geçebilmek için bir yol olabilir (bu saptama yalnızca işadamları siyasal elitler için değil, tüm siyasal elitler için geçerlidir). Weber'in saydığı altı kâr motifi arasında üçü siyasal güçle ilişkilidir, bunların ikisine ülkemizde de raslamak mümkündür: siyasal gücü elde ederek mal-mülk sahibi olma (ganimet) ve siyasi güç kullanarak devamlı bir kâr garantisi elde etme.³⁵

Bir başka ilginç husus tüm A-A'ları arasında işadamlarının oranı 1965'den 1973'e kadar artarken, 1977'de %25.9'dan aniden %15.3'e düşmesidir. Bu gelişmenin nedenlerinden biri 1977'de A-A sayısındaki büyük artış olabilir (1973'de 56 A-A varken 1977'de A-A sayısı 1964'e fırlamıştır. Bu durumu işadamlarının CHP'den uzaklaşmasının bir belirtisi saymak mümkündür. Bu uzaklaşmayı siyasal - toplumsal krizle bir ölçüde açıklayabiliriz. Birincisi toplumsal ve siyasal kriz dönemleri genellikle toplumsal sınıflarla, özellikle etkin toplumsal sınıflarla (işadamları böyle bir sınıftır) siyasal partiler arasındaki temsil bağlantısının zayıflamasıyla tanınırlar. Siyasal partilerin etkinliği, inandırıcılığı azalırken, baskı gruplarının bağımsız örgütlenmesi, paralel örgütlenmeler güç kazanır. Bu nedenle 1977'de işadamları kesiminin tüm siyasal partilerle, bu arada CHP'ley de bağlarının zayıfladığı ileri sürülebilir. Ayrıca bu uzaklaşmada CHP'nin özgül konumunun da rolü olabilir. 1969-1973 döneminde toplumsal çelişkiler henüz pek keskinleşmemiş, işçi kesimi siyasal platformda belirgin bir ağırlık koyamamıştı, dolayısıyla işadamları kesiminin 'düzen değişikliği' vadetmesine karşın CHP'nin 'Ortanın Solu' politikasından fazlaca çekinmeleri için bir neden yoktu. Oysa 1973'den sonraki dönem toplumsal çelişkilerin keskinleşmesi, CHP'nin büyük ölçüde kentsel işçi ve orta sınıflardan oy alması, bu kesimlerde belli bir radikalleşme görülmesi bir önceki dönemde görülmeyen çekingenliğin bu dönemde ortaya çıkmasına yol açmış olabilir.

Sonuç olarak şu söylenebilir: hernekadar işadamları CHP MV'leri ve A-A'ları arasında görece iyi bir biçimde temsil ediliyorlarsa da CHP'yi bir burjuva partisi saymak mümkün değildir. Nitekim Tachau 1973'de, bütün partiler arasında CHP'nin en az işadamları parlamentere sahip olduğunu belirtir. İşadamlarının oranı AP'de % 20.4, MSP'de % 18.3, DP'de % 14.3, CHP'de ise yalnızca % 11.8 (aynı yılda İstanbul'daki % 11.1'lik orana hemen hemen eşit) idi.³⁶

2) Bürokratlar (yüksek idari bürokrasi, emekli subaylar, öğretim üyeleri) CHP MV'leri arasında serbest meslek sahiplerinin ardından ikinci büyük grubu, tüm A - A'ları arasında da serbest meslek sahipleri ve işadamlarından sonra üçüncü büyük grubu oluşturmaktadır. MV'lerinin ortalama % 26.6'sı, A-A'larının % 13.6'sı bürokrat kökenlidir. 1973 öncesinde ise bürokratlar, MV'leri arasında en büyük gruptur. 1965'te bürokrat

kökenli MV'lerinin oranı % 62.5, 1969'da % 36.3'tür. 1973'te bu oranı % 11.1'e düşmekte, 1977'de yeniden yükselerek % 21.7 olmaktadır. Bürokratların MV seçilme şansı ise çok yüksektir, bu saptama özellikle yüksek idari bürokratlar ve öğretim üyeleri için doğrudur. Yüksek idari bürokratlar tüm A-A'larının % 4.9'u, öğretim üyeleri ise % 0.9'dur. Oysa MV'lerinin sırasıyla % 20.0'sini ve % 3.3'ünü oluşturmaktadırlar.

Neden bürokratlar CHP MV'leri arasında oldukça kalabalık bir grup oluşturmaktadırlar? Birincisi bütün siyasal partiler için geçerli bir etmen-dir: Temel siyasaların oluşturulmasında bürokrasinin tepeleri ile siyasetin tepeleri koordineli bir çalışma içindedirler, yani bürokrasinin tepeleri do-laylı olarak zaten siyasetle ilişkilidirler, dolayısıyla belli bir aşamadan sonra siyasete dolaysız olarak atılmak için elverişli bir konumda bulun-maktadırlar. Bu konumlarıyla örneğin işadamları ve serbest meslek sa-hiplerine göre belli bir avantaj elde etmektedirler. İkincisi CHP'yle ilgi-lidir. CHP'nin eski bürokratik partli, devlet-partisi geleneğinin (bu gele-nekte bürokrasinin tepeleri ile tek partinin tepelerinin içiçe geçmesi söz konusuydu) devam eden etkileri bürokrat oranının yüksek olmasına yol açmış olabilir.

Ama CHP MV'leri arasında bürokratların oranı azalmaktadır. 1965'te bürokrat MV'leri toplam MV'lerinin % 62.5'unu oluştururken, bu oran 1969'da % 36.3'e, 1973'te % 11.1'e düşmüştür. Üstelik Tachau'nun 1973 seçimleriyle ilgili bulguları, bürokratların AP'de CHP'dekine yakın bü-yüklükte bir grup oluşturduğunu göstermektedir. Resmi görevli MV'lerinin oranı CHP'de % 26.4, AP'de % 24.4'tür. Ayrıca bu % 26.4'lük grubun % 13'ünün ücretli orta sınıf içinde ele aldığımız öğretmenler olduğu dik-kate alınır (dolayısıyla % 13.4'ü yüksek bürokrat), yüksek bürokrat-ların AP'de daha kalabalık bir grup oluşturduğu çıkarılabilir.³⁷ Bu duru-ma yol açan etmenler arasında CHP'nin bir bürokrat partisi olmaktan çıkması, hatta anti-bürokratik bir söylemi benimsemesi ve Tek Parti dö-nemine karşı eleştirel bir tutum takınması, ama aynı zamanda ve bu ge-lişime koşut olarak bürokrasinin özgül ve özerk bir toplumsal güç ol-maktan çıkması, bürokratlar dışında devletten bağımsız aydın kategori-lerinin (serbest meslek sahipleri) büyümesi, uzun bir dönem boyunca DP - AP'nin hakim parti konumunda bulunması, dolayısıyla ganimet sis-teminin varlığının da etkisiyle hakim parti ile bürokrasi arasında bir kaynaşma sürecinin buluşması ve oldukça ilerlemiş olması sayılabilir. CHP'nin bürokratik parti niteliğini yitirmesi aslında toplumsal sistemdeki bazı dönüşümlerle ilişkilidir. Sözkonusu olan, CHP'nin kendini siyasal ve örgütsel plânlarda değişen toplumsal sisteme uyarlamasıdır. Bürokrasiye ilgili temel bir dönüşüm, bu kategorinin işlevlerindeki değişmedir. Tek Parti döneminde çıkarları birleştiren ve siyasal devşirme işlevi, zaten Tek Partinin tepeleri ile içiçe geçmiş bir durumda bulunan bürokrasinin tepelerince yerine getiriliyordu. Çok partili siyasal yaşama geçişle bir-likte bu işlevler artık bürokrasi tarafından değil de, bizzat siyasal parti-lerce yerine getirilmeye başlanmıştır. Bürokrasinin siyasal plânda işlev-lerinin bir kısmını yitirmesi³⁸, siyasal partiler içinde güç yitirmesine de yol açmıştır. CHP bu süreci, 60'ların ikinci yarısında gecikmeli olarak ya-samıştır.

İlginç bir durum da 1973'de en düşük noktasına vardıktan sonra, bürokratların MV'leri ve A-A'ları arasındaki oranlarının 1977'de yeniden artmasıdır. 1973'te bu oranlar sırasıyla % 11.1 ve % 8.7 iken, 1977'de % 21.7 ve % 10.4 olmuştur. Aslında MV'lerinde bu artış esas olarak, görece farklı bir konumu olan öğretim üyeleri kesiminden kaynaklanmaktadır (% 21.7 içinde % 8.7, dolayısıyla 1973 - 77 arasında % 11.1'den % 13.0' e artış olmuştur). Ayrıca bu artışta, arada bazı kesintiler olmakla birlikte DP - AP'nin 20 yılı aşkın bir süreden sonra hakim parti konumunu yitirmesi, CHP'nin MSP ile koalisyon kurarak iktidara gelmesi, ayrıca 1977'de başlıca iktidar alternatifi olmasının etkili olabileceği düşünülebilir.

3) Serbest meslek sahipleri hem MV'leri hem tüm A-A'ları arasında en büyük grubu meydana getirmektedir. MV'lerinin ortalama % 43.4'ü, tüm A - A'larının % 42.3'ü serbest meslek sahibidir. Serbest meslek sahipleri bütün seçimlerde A - A'larının % 40'ından fazlasını oluşturmuşlar ve daima en büyük grup olagelmışlerdir. MV'lerinde 1965 ve 1969'da bürokrasinin ardından ikinci büyük grup, 1973 ve 1977'de ise % 61.2 ve % 39.0'la en büyük grup olmuşlardır. 1965 seçimlerinde MV'lerinin mutlak çoğunluğu bürokrat kökenliydi, 1969'da MV bileşiminde çeşitlenme olmuş, ama bürokratlar en büyük grup olmaya devam etmişlerdir, 1973'de bu kez serbest meslek sahipleri mutlak çoğunluğu ele geçirmişler, 1977'de yeni bir çeşitlenme (serbest meslek, bürokrasi, esnaf, işadamları) meydana gelmiştir.

Serbest meslek sahiplerinin çoğunluğu oluşturmalarında belirleyici neden üst sınıfa mensup olmaları değildir, çünkü bunların önemli bir kısmı daha çok orta katmalara yakın sayılabilir. Ama tümüyle yüksek öğrenimli olmaları, siyasal etkinlik gösterebilmeleri (memur olmamaları), seçilemezlerse işlerini yitirme tehlikesinin az oluşu, bazılarının halkla yoğun ilişkiler içinde olmaları, vb. bunların hem A - A'lığı için başvurmada istekli hem de aday yoklamalarında başarılı olmalarına yol açmaktadır.

Başka partilerle ilgili bulgularla karşılaştırıldığında, serbest meslek sahiplerinin CHP'de daha iyi temsil edildikleri ortaya çıkmaktadır. 1973'de tüm CHP MV'lerinin % 48.5'u serbest meslek sahibidir (İstanbul oranı % 61.2'dir), oysa AP'de serbest meslek sahiplerinin oranı % 37.9, MSP'de % 44.9'dur.³⁹ Yine Tachau'nun bulgularına göre, İstanbul'da içeren birinci bölgede MV'lerinin yalnızca % 38'i serbest meslek sahibidir.⁴⁰ Böylece Özbudun'un şu saptaması kısmen doğrulanmaktadır: «... tutucu bir parti olan AP ... daha çok işadamlarına ve toprak sahiplerine; bir merkez-sol parti olan **CHP serbest meslek sahipleriyle esnaf ve zanaatkarlara dayanmaktadır**» (abc)⁴¹

Serbest meslek sahiplerinin artışı CHP'sinin giderek bir devlet partisi olmaktan (1950 öncesinde fiilen, 1950 ertesinde de potansiyel olarak çıktığı ve olma iddiasından vazgeçtiği anlamına gelir. Ntekim serbest meslek sahiplerinin oranının artmasına koşut olarak, bürokratların oranı düşmektedir (1965 - 1973 arasında). 1977'de serbest meslek sahiplerinin oranı düşmüş, buna karşılık bürokratların oranı artmıştır.

Tek tek bazı meslekleri ele alırsak, hukukçuların sözkonusu dört dönem boyunca CHP İstanbul MV'lerinin 1/4'nden biraz fazlasını, A - A'

larının 1/4'ne yakını oluşturdukları görülmektedir. Serbest meslek sahipleri içinde en büyük grup hukukçulardır. Birçok başka ülkede de aynı durumla karşılaşılır, yani hukukçular, özellikle avukatlar siyasal elit içinde en iyi temsil edilen meslek grubudur. R. Putnam Weber'e dayanarak bunun nedenleri arasında şunları sıralar: Yasaları iyi bilme, müşterilerinin çıkarlarını savunabileceği izlenimini yaratma, hitabet yeteneği, mesleğine her an yeniden geri dönebilme ⁴². Mesleğe yeniden geri dönebilme avantajından gazeteciler, parti ve sendika görevlileri, bazı ülkelerde yüksek bürokratlar da yararlanabilirler.

1973'ten itibaren daha önce kendilerine rastlanmayan mühendis ve iktisatçı MV'lere de artık bu tarihten itibaren rastlanmaya başlanmıştır. 1977'de ise serbest meslekliiler arasında hukukçular çoğunluğu yitirmişler, iktisatçılar hukukçularla eşit bir oran tutturmuşlar, mühendis ve iktisatçıların toplamı ise hukukçuların sayısını aşmıştır. Bu eğilimle ilgili çözümlenmeyi 'Yüksek öğretim kurumları' bölümünde yapmıştık, yeni bir şey eklemeyeceğiz.

Tabipler ise gerek tüm A - A'ları gerek MV'leri arasında düşük bir oranda temsil edilmektedirler.

4) CHP bir 'memur partisi' olarak tanınmakla birlikte, orta ve alt kademelerdeki memurların (devlet ve özel sektörde) A - A'ları arasında % 11.7 ile ancak dördüncü büyük grubu oluşturabildikleri, MV'leri arasında ise en az temsil edilen (hiç temsil edilmeyen gruplar dışta bırakılırsa) grup oldukları görülmektedir. E. Özbudun da aynı noktaya işaret etmektedir: «bir memur partisi imajına sahip olan CHP'nin lider kademesinde hizmetlilerin çok küçük ölçüde temsil edilmekte olmaları ilginçtir».⁴³

CHP'nin imajını bir kenara bırakalım, genel olarak toplumda da bu kesimin görece ağırlığı son yıllarda artmıştır. Bu artış özellikle her iki sektörde de memurların, beyaz yakalılarının büyük sayısal artışında gözlemlenebilir. Üstelik CHP büyük kentlerde en yüksek oy oranlarını genellikle bu kesimin ikamet ettiği semtlerde elde etmiştir (Ankara'da Çankaya, Yenimahalle, Merkez gibi; İstanbul'da Kadıköy, Beşiktaş, Fatih gibi).

Ücretli orta sınıfın MV'leri ve A - A'larının görece küçük bir bölümünü oluşturmasında bu kesimin, 1950'lerden bu yana gelir düzeyi ve toplumsal konumundaki gerileme önemli bir faktör olsa gerek. Nitekim işçiler arasında durumları görece olarak daha iyi olan sendikacı, vasıflı işçi kesimi, köylüler arasında orta halli veya zengin köylü kesimi, sendikasıız, düz işçilere ve yoksul köylülere göre siyasal bakımdan daha etkin, görev alarak siyasal katılma eğilimi daha yüksek olan tabakalardır. Gelir düzeyi ve görev alarak siyasal katılma arasında düz bir ilişki olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ücretli orta sınıfın A - A'ları arasında yüksek olmayan bir oranla temsilî gelir düzeyi ve toplumsal konumundaki sarsılmanın bir sonucu sayılabilir. Fakat bu etmen tek başına, olguyu açıklamaya yetmez. Çok düşük bir gelir düzeyi ve genellikle yıpratıcı çalışma koşulları olan, eğitimsiz sendikasıız, marjinal işçi ve yoksul köylü kesimlerinin bu koşullarda görev alarak siyasal katılma eğilimi göstermeleri çok küçük bir olasıdır. Oysa ücretli orta sınıfın yaşam ve çalışma koşulları görece

daha iyidir, eğitim düzeyleri daha yüksektir, bu durumda maddi durumlarının bozulması karşısında daha fazla politize olma, dolayısıyla siyasal görev alarak katılma eğilimi göstermeleri beklenebilir. Nitekim özgül bir kategori olan öğretmenlerde böyle bir eğilim görülmektedir. Diğer kesimlerde bu yönde belirgin bir eğilim yoktur. Bazı başka etmenler de ücretli orta sınıfın düşük, oranda temsilini açıklamada yararlı olabilir: Devlet memurlarının siyasal partilere üyeliğinin yasaklanmış olması, dolayısıyla siyasal tecrübelerinin az olması, işlerine geri dönememe tehlikesi vb.

Öğretmenlerin daha özgül bir konumu vardır. Tek Parti CHP'sinin ana politikalarından biri kırsal alanlarda kenar muhalefetine karşı merkezi temsil edebilecek ve bu muhalefeti dizginleyebilecek bir öğretmenler ordusu yetiştirmek olmuştur. Dolayısıyla öğretmen kesiminin CHP'yle tarihsel bir bağı olduğu söylenebilir. Bunun yanısıra, Tek Parti döneminde ayrıcalıklı bir konumları olması nedeniyle, ücretli orta sınıfın durumundaki bozulma öğretmenler tarafından daha sert ve keskin bir biçimde yaşanmıştır, dolayısıyla bu kesimin 60'ların ikinci yarısından itibaren CHP'nin önerdiği toplumsal reform programına daha duyarlı olacağı tahmin edilebilir. İşte bu nedenlerle öğretmenler A - A'ları arasında, serbest meslek sahipleri, işadamları ve bürokratlardan sonra en iyi temsil edilen gruptur. Tüm A - A'larının % 7.5'u öğretmendir. Öte yandan A - A'ları arasında öğretmenlerin oranı artmaktadır, artış özellikle 1973'den itibaren belirgindir. 1969'da bu oran % 6.6 iken, 1973'te % 10.3, 1977'de 14.6 olmuştur.

Tachau 1973'te öğretmenlerin CHP MV'lerinin % 13'ünü oluşturduğunu ve parlamentodaki öğretmen MV'lerinin yarısından fazlasının CHP'li olduğunu belirtiyor. ⁴⁴ İstanbul'da ise CHP MV'lerinin yalnızca % 5.6'sı öğretmendir. Bu da göstermektedir ki, taşrada öğretmenlerin seçilme şansı daha yüksektir. Bunda öğretmenlerin çoğunlukla köy kökenli olması, kamuoyu oluşturuculuk işlevlerinin esas taşrada önemli olması gibi etmenlerin rolü büyüktür.

CHP kadroları bakımından bir ücretli orta sınıf partisi midir? Elimizdeki veriler böyle bir sonuca varmamızı engelliyor. Bununla birlikte çoğunluğu orta sınıfın üst kesimlerine mensup ya da yakın olan bürokratların ve serbest meslek sahiplerinin gerek A - A'larının gerek MV'lerinin çoğunluğunu oluşturmaları CHP kadrolarının orta sınıfın üst katmanlarından geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla devşirme kalıbı bakımından CHP bir orta - üst sınıf partisi sayılabilir.

5) Esnaf ve zanaatçılar (geleneksel orta sınıf) CHP İstanbul MV'leri ve A-A'ları arasında düşük bir oranla temsil edilmektedir. MV'lerinin %5'i, tüm A-A'larının %4.8'i esnaf ve zanaatçıdır. E. Özbudun'un İzmir'deki parti yöneticileri hakkındaki araştırmasında, CHP parti yöneticilerinin önemli bir bölümünün esnaf ve zanaatçı olduğu, partinin serbest meslek sahiplerinin yanısıra esnaf ve zanaatçılara da dayandığı vargısı bizim örneğimizde doğrulanmamaktadır. Esnaf ve zanaatçıların CHP MV'leri ve A-A'ları arasında zayıf temsili iki olguya bağlanabilir. Birincisi esnaf ve zanaatçı kesiminin sosyo - ekonomik, kültürel belirlenmesiyle ilgilidir. Esnaf ve zanaatçılar ücretli orta sınıftan

farklı olarak, merkeze karşı dinsel nitelikli kenar muhalefetine yer almışlardır. Bu bakımdan CHP'yle tarihsel bir uzaklıkları sözkonusudur. Öte yandan Türkiye'de az gelişmişliğin gelişmesi süreci ticaretle uğraşan esnaf kesimi üzerinde mülksüzleştirici bir etki yaratmamış, bu sürecin geleneksel tarzlardan ticari küçük mülkiyet üzerinde çözücü etkisinden çok koruyucu etkisi ağır basmıştır, hatta iktisadi patlama ve tüketim malları sanayiinin gelişmesine bağlı olarak iç pazar genişlemiş, küçük ticaret de bu durumdan belli bir dönüşüme uğrayarak yararlanmıştır. Bütün bu nedenlerle, meslek örgütlerinin tavrından da anlaşılacağı gibi, esnaf kesimi ya bu gelişmenin mimarı partilere (DP-AP), ya da gelenekçi bir tepkiyi ifade eden partilere (eskiden MP'ye, son dönemlerde MSP'ye, MHP'ye, vs.), yani genel olarak sağ partilere yönelmiştir. İkincisi esnaf ve zanaatçıların yerel parti örgütlerinde sorumluluk almakla birlikte, ulusal düzeyde görev almada, çekingen davranmaları veya alamamaları olabilir. E. Özbudun'un yerel parti yöneticileri arasında esnaf ve zanaatçıların kuvvetli bir grup oluşturduklarını saptaması, bizi böyle bir öneri getirmeye zorlamaktadır. Bunun nedenleri arasında ticaretlerinin başından ayrılamamaları, siyasal elit olabilmek için gerekli bazı özelliklere sahip olmadıklarının bilincinde olmaları, vb. sayılabilir.

1977'ye kadar hiçbir esnaf MV seçilememişken 1977'de A-A'ları içindeki oranları belirgin bir artış göstermemesine karşın, MV'leri arasında % 13'le en büyük dördüncü grup haline gelmişlerdir. Bu gelişmede elit devşirme kanalı olarak yerel meclislerin ve parti yerel örgütlerinin öneminin artması (ilerki sayfalarda incelenecek) etkili olmuş olabilir. Esnaf yerel meclislerde görece iyi temsil edilmekteydi. Ayrıca MV seçilen esnaftan kişiler ilçe ya da il yönetim kurulu üyesidirler.

6) İşçi kesiminde, siyasal görev alarak katılma eğilimi gösterenler genellikle sendikacılar ve sendikal görevi olan işçilerdir. Örgütsüz-marjinal işçi kesiminden A-A'lığına başvuranlara çok az rastlanmaktadır. A-A'lığı için başvuranlar genellikle sendikal fabrika işçileridir, aralarında fabrika içi veya dışında sendikal görevleri olanlar çoktur.

AA'ları içinde 1965'de hiç raslanılmayan işçi ve sendikacıların oranı 1969'dan itibaren düzenli olarak artış kaydetmiştir: 1969'da %3.3, 1973'de %8.7, 1977'de %9.1. Ama 1969'da A-A'larının tümü sendikacıdır. Sendikacılar dışında salt işçileri ele alırsak, 1973'e kadar hiçbir işçinin A-A olmadığını, 1973'de A-A'larının %5.2'sinin, 1977'de %7.3'ünün işçi olduğunu görürüz. A-A'ları içinde işçilerin oranı artma eğilimi işçi kesiminin ancak 60'ların ikinci yarısından itibaren aktif bir toplumsal - siyasal güç haline gelerek siyasal platformda ağırlığını duyurması ve buna bağlı olarak CHP'nin bu kesimin çıkarlarına duyarlı hale gelmesiyle açıklayabiliriz. Bu gelişmeler işçilerin CHP içinde siyasal görev alarak katılma eğiliminin artmasına yol açmıştır.

CHP seçmenleri arasında işçi kitlesi önemli bir yer tutar. Ayrıca İstanbul gibi bir sanayi kentinde işçiler faal nüfusun yarıya yakını oluşturumaktadırlar. Bu olgular gözönüne alındığında işçilerin CHP İstanbul A-A'ları arasında çok az temsil edildikleri aşıkardır. Bu duruma

Yol açan etmenler arasında, işçilerin toplumsal işbölümündeki yeri ve yol açan etmenler arasında, işçilerin toplumsal işbölümündeki yeri belirleyici bir rol oynar. Toplumsal işbölümünde yönetici işlevleri değil de uygulayıcı işlevleri yerine getirmesi, bireyleri toplumsal konumlara dağıtmada belirleyici bir rolü olan eğitimden yoksun kalmış bulunması, vs. işçi sınıfının çok az temsil edilmesinde en önemli etmenlerdir. Bir başka etmen de az gelişmiş ülkelerde 'sol' ideolojilerin orta sınıf safalarında aktif destek bulmasıdır. E. Özbudun'un belirttiği gibi «Endüstrileşmenin başlangıç aşamalarında bulunan ve henüz geniş bir işçi sınıfına sahip olmayan az gelişmiş ülkelerde sosyalizm, işçi sınıfının ideolojisi olarak değil bağımsızlığı, hızlı ekonomik gelişmeyi, sosyal modernleşmeyi ve eşitliği sağlayan bir siyasal program olarak görülmekte, dolayısıyla eğitim düzeyi yüksek orta sınıf mensupları, hatta siyasal elit arasında önemli destek bulmaktadır». ⁴⁵

Artma eğilimi göstermekle birlikte, CHP MV'leri arasında az sayıda sendikacının, A-A'ları arasında çok az işçinin bulunuşu, Batı'daki sosyal - demokrat ve işçi partilerinin devşirme kalıbıyla CHP'nin devşirme kalıbının birbirlerine pek benzemediğini göstermektedir. Bu partilerin parlamenterleri arasında sendikacı ve işçiler çoğunluğu oluşturmaktan uzak olmakla birlikte, yine de büyüklük bakımından hatırı sayılır bir grup oluştururlar.

7) A-A'ları arasında orta - alt katmanlar kökenli olanların oranı 1969'dan bu yana yükselmektedir (ücretli ve geleneksel orta sınıf, işçi sınıfı). Bunların oranı 1969'da %9.9'dan, 1973'de %22.5'a, 1977'de %27.9'a yükselmiştir. Bu gelişmeye yol açan etmenler arasında «modernleşme sonucunda kültürün laikleşmesinin insanlarda kendi eylemleriyle yaşama koşullarını değiştirebilecekleri inancını yaratması; bilinçli ve örgütlü siyasal eylemin ön koşulunu gerçekleştirilmesi»; ⁴⁶ toplumsal kutuplaşmaların belirginleşmesi ve kriz bağlamında toplumsal çatışmaların şiddetlenmesi, özellikle işçi sınıfının ve ücretli orta sınıfın siyasal sistem karşısına talepçi sınıflar olarak çıkmaları, CHP'nin merkez - sol bir parti haline gelerek bu kesimlerle ilişkilerini artırması sayılabilir.

Ama sözkonusu kesimler MV'leri arasında küçük bir oranda temsil edilmektedirler: 1965'de %0.0, 1969'da %18.2, 1973'de %16.7, 1977'de %21.6. İşte bu noktada sosyo - ekonomik katmanlaşma ile siyasal katmanlaşma arasındaki ilişki sorununu incelemek gerekmektedir.

SOSYO - EKONOMİK KATMANLAŞMA VE SİYASAL KATMANLAŞMA : BAĞIMSIZ MODEL Mİ? PIHTILAŞMA MODELİ Mİ?

Sosyo - ekonomik katmanlaşma ile siyasal katmanlaşma arasında ki ilişkiyi değişik yazarlar farklı biçimlerde yorumlamaktadırlar. Bazılarına göre **bağımsız bir model** sözkonusudur: siyasal elitliğe yükselmeye sosyo - ekonomik statünün hiçbir rolü yoktur, yalnızca kişisel yetenekler siyasal elitliğe geçişi belirlerler. İkinci bir görüş ise Laswell'in **pih-**

tılaşma modeli ile ifade edilebilir: siyasal elit sosyo - ekonomik ayrıcalıklı kesimden gelir, ikisi arasında yakın bir bağlantı vardır.⁴⁷

Önce bağımsız model savunucularının kurumsal bir hatasına değinmek gerekmektedir. Kişisel yetenekleri, toplumsal belirlenmelerden kopartıp doğuştan edinilmiş, doğal niteliklermiş gibi algılamak yanlıştır. Sosyo - ekonomik statü kişisel nitelikleri de belirlemektedir. Aile, okul ve diğer sosyalleştirici kurumlar yeteneklerin edinilmesinde başat rol oynarlar.

Putnam meslek, aile mesleği ve eğitim değişkenlerinden hareketle, pihılaşma modeline uygun düşen ilginç veriler sunmaktadır (biz aile mesleklerini inceleyemeyeceğiz). Toplam nüfusun %5'ini oluşturan üst sınıf kökenliler siyasal elitin, ABD'de %74'ünü, İngiltere'de %78'ini, İtalya'da %57'sini, B. Almanya'da %82'sini oluşturmaktadır. ABD'de yetişkin nüfusun %11'ini meydana getiren Üniversite mezunları Siyasal elitin (MV'lerinin) %88'ini, İngiltere'de %2 oranındaki bu grup MV'lerinin %65'ini oluşturmaktadır. Frey ve Tachau ile Good'un bulgularına göre Türkiye'de de Meclis'de yüksek öğrenimlilerin oranı %70'in altına düşmemiştir.⁴⁸

Türdeş (benzer ekonomik, siyasal, ideolojik belirlenmeleri olan) bir küme olarak ele alınamasa da, işadamları, managerler, yüksek bürokratlar, öğretim üyeleri, askerler ve serbest meslek sahiplerini toplumsal statüsü yüksek sınıf ve kategoriler olarak addedebiliriz. Bu durumda CHP İstanbul MV'leri arasında yüksek toplumsal statülülerin 1965'de %100, 1969'da %81.8, 1973'de %83.4, 1977'de %82.7 oranında temsil edildikleri, yani ABD, İngiltere, B. İmany, vb. gibi ülkelerde raslanan kalıbın CHP İstanbul MV'leri örneğinde de görüldüğü söylenebilir. Eğitim düzeyi değişkenine bakılınca, CHP İstanbul MV'lerinin 1965'de %100'ünün, 1969'da %63.6'sının, 1973'de %72.p'sinin, 1977'de %60.9'unun yüksek okul mezunu oldukları görülür. Dört seçim döneminde CHP İstanbul MV'lerinin ortalama %70'i yüksek okul mezunudur. Eğitim değişkeni ele alındığında da yine Batı ülkelerindekine benzer bir kalıp görülmektedir. Yüksek öğrenimlilerin yüksek toplumsal statülülere oranla daha az oluşu, işadamları kategorisinde eğitim düzeyinin görece daha düşük oluşuna bağlanabilir.

CHP'nin 'sol' bir parti olduğu düşünülürse, bu görünüm daha da ilginçlik kazanmaktadır. E. Özbudun'un az gelişmiş ülkelerde sosyalizmin (CHP örneğinde sosyal - demokrasi) eğitim düzeyi yüksek orta sınıf mensuplarına dayandığı saptaması doğrulanmaktadır.⁴⁹ Gerçi Avrupa sosyal - demokrat ve işçi partilerinde de siyasal elitin büyük bir bölümü yüksek toplumsal statülü kesimler kökenlidir. Ama bu tür partilerin elitinde kol emekçileri, özellikle sendikacılar belirli bir temsil düzeyini tutturmuşlardır. Örneğin İngiliz İşçi Partisinde «...adayların altıda birini oluşturan işçiler parti parlamento grubunun dörtte birini oluşturur.. Kol işçilerinin İşçi Partisinde yararlandıkları bu göre'i avantaj, bazı sendikaların bazı işçi adaylarının seçimindeki özgül rollerinin bir sonucudur».⁵⁰

Sonuç olarak CHP İstanbul MV'lerinde raslanan kalıbın pihılaşma

modeline bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Neden pihılaşma oluyor? Putnam'a göre pihılaşmanın nedeni, kapı koruyucularının toplumsal statüyü değişik biçimlerde dikkate almaları ve sosyo - ekonomik kaynakların siyasal kaynaklara dönüştürülmesidir. Kapı koruyucularından seçmenler, kendileri gibi olanları değil de kendi olmak istedikleri gibi olanları seçerek yüksek statülülere kayırabilirler, fakat genel oyun yerleşmesiyle ters yönde bir eğilim de belirmiş, alt katman kökenlilerin oranı artmıştır. Seçiciler ise bilinçli ya da bilinçsizce aradıkları özelliklerle yüksek statülülere gözetirler.⁵¹ Aslında seçmenlerin yüksek statülülere seçmesi veya yüksek statülülere sahip oldukları bazı özelliklerin siyasal elit olma arandığı olması, hakim ideolojinin toplumsal kuruluşta hakimiyet derecesine bağlıdır. Hakim ideolojinin toplumda, özellikle hakim - olmayan kesimler üzerinde hakimiyet derecesi yüksekse veya bir başka açıdan, karşı - ideolojilerin etkisi zayıfsa, seçmenler kendilerinden farklı kişileri seçme yönünde daha yüksek bir eğilim göstereceklerdir. Sosyo - ekonomik kaynakların siyasal kaynaklara dönüştürülmesi ise değişik biçimlerde tezahür edebilir: para ya da toplumsal statüyle siyasal statü edinme, yüksek statülü ailelerin küçük yaşta beri siyasal yaşamla daha fazla ilişki içinde olmaları yüzünden siyasal emellerinin daha fazla olması, vb.

Yine Putnam'a göre «siyasal katmanlaşmadaki statü ne kadar yüksekse eğitim düzeyi ve toplumsal statü o kadar yüksektir».⁵² Bu yasaya 'artan oransızlık yasası' adı veriliyor. Putnam bu yasanın emekçi sınıf partilerinde de geçerli olduğunu belirtmektedir (örneğin İtalyan Sosyalist Partisinde). A. Kriegel ise Fransız Komünist Partisinde en yaygın yönetici prototipinin vasıflı metalürji işçisi olduğu bulgusuyla, bu yasaya uygun bir sonuca ulaşmamaktadır.

CHP İstanbul MV'leri örneğinde, MV'leri (Putnam'ın siyasal katmanlaşma modelinde karar alıcılara tekabül eder) arasında yüksek öğrenimlilerin oranı ortalama %70'dir, MV - olmayan A-A'larında ise bu oran %59.5'dur. Tek tek seçimler incelendiğinde de benzer bir sonuçla karşılaşmaktadır: 1965'de MV'lerinin %100'ü, MV - olmayanların %72.9'u; 1969'da sırasıyla %63.9'6'sı ve %63.2'si; 1973'de sırasıyla %72.2'si ve %40'ı; 1977'de sırasıyla %60.9'u ve %59.9'u yüksek okul mezunudur. 1965 ve 1973'de artan oransızlık yasasına uygun bir dağılımla karşılaşmaktadır, yani siyasal statü arttıkça eğitim düzeyi yükselmektedir. 1969 ve 1977'de ise MV'lerle MV - olmayanlar arasında yüksek öğrenimlilerin oranı eşite yakındır, yani yasadaki bir sapma izlenmektedir. 1969'da yalnızca 30, yani az sayıda A-A vardır, bunların 11'i MV seçilmiştir, dolayısıyla MV'leriyle MV - olmayanların siyasal statü bakımından fazla farklı olmadıkları söylenebilir. 1977'de de aradaki fark çok küçüktür. 1969'dakinin aksine çok sayıda (164 kişi) A-A vardır. 1977 için şöyle bir açıklama önerilebilir: bu seçimde yüksek öğrenimli olmakla birlikte daha önce ciddi bir siyasal etkinliği olmamış kişiler A-A'lığına büyük ölçüde başvurmuşlardır, ama yeterli siyasal etkinliğe sahip olmadıkları için seçilememişlerdir.

Meslek dağılımına baktığımızda, CHP İstanbul MV'lerinin ortalama %83'ünün yüksek statülü mesleklerden geldiğini, MV - olmayanlar ara-

sında ise bunların oranının %73.6 olduğunu görmekteyiz. Tek tek seçimlerde bu oranla MV'leri ve MV-olmayanlar için sırasıyla şöyledir: 1965'de %100 ve %85.5, 1969'da %81.7 ve %84.2, 1973'de %83.4 ve %72.5, nihayet 1977'de %78.1 ve %68.4. 1969'da yine artan oransızlık yasasıyla uygun düşmeyen bir dağılımla karşılaşılıyor, yukardaki açıklama aburada da geçerli sayılabilir. Buna karşılık diğer bütün seçimlerde, bu arada 1977'de de yasaya uygun bir dağılım söz konusudur.

İDEOLOJİ VE PIHTILAŞMA İLİŞKİSİ :

Putnam ideoloji ile pıhtılaştırmanın ilişkisini bir yasa şeklinde formüle eder: «Rejim ya da parti ne kadar tutucuysa, yüksek statülü grupların siyasal elit içindeki temsil oranı o kadar yüksektir». ⁵³

CHP'nin 'sol' bir parti sayılamayacağı 1965 seçimleri ile böyle bir parti sayılabileceği 1969, 1973 ve 1977 seçimlerindeki MV'lerinin eğitim ve meslek kriterleri açısından karşılaştırılmaları, Putnam'ın ideoloji ile pıhtılaştırma arasında kurduğu ilişkiye uygun bir sonuç vermektedir. 1965'de MV'lerinin %100'ü yüksek öğrenimlidir ve yüksek statülü bir meslek sahibidir. Oysa daha sonraki yıllarda bu oranlar düşmüştür: 1969'da %63.6, ve %81.7; 1973'de %72.2 ve %83.4; 1977'de %60.9 ve %78.1.

DİPNOTLARI

- 1 Yalnızca önseçimlere katılan milletvekilleri ele alınmıştır. Kontenjandan milltevekili seçilenler analiz dışında bırakılmıştır.
- 2 Friedrich Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M. I. T., 1965, s. 393 - 4.
- 3 Ergun Özbudun, İzmir'de Siyasal Parti Yöneticilerinin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, Prof. Dr. Osman F. Berki'ye Armağan, Ankara, 1977, s. 636.
- 4 Frank Tachau, *Commoners, Climbers and Notables*, Leiden 1977, s. 305.
- 5 Annie Kriegel, *Fransız Komünistleri*, Çev. Ş. Yalçın, İstanbul 1976, s. 67 - 68.
- 6 Doğum yerlerini şöyle bir sınırlamaya tabi tuttuk:
 1. Gelişmiş bölge
 - 1.1. İstanbul,
 - 1.2. Diğer Marmara Bölgesi : Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale.
 - 1.3. Ege Bölgesi : İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Denizli, Muğla.
 - 1.4. Akdeniz Bölgesi : Adana, İçel, Hatay, Gaziantep, Kahramanmaraş, Antalya, Burdur, Isparta.
 2. Orta Derecede Gelişmiş Bölge :
 - 2.1. Karadeniz Bölgesi : Artvin, Rize, Gümüşhane, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu.
 - 2.2. İç Anadolu Bölgesi : Eskişehir, Kütahya, Afyon, Ankara, Çankırı, Çorum, Yozgat, Sivas, Konya, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Kayseri, Amasya, Tokat.
 3. Az gelişmiş Bölge :
 - 3.1. Doğu Anadolu Bölgesi : Malatya, Elâzığ, Tunceli, Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Muş, Bingöl, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Adıyaman.
- 7 Frank Tachau, op. cit., s. 300.
- 8 Ergun Özbudun, op. cit., s. 642.
- 9 Robert Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, New Jersey 1976, Prentice - Hall, s. 28 - 29.
- 10 İdem, s. 31.
- 11 Baudelot et Establet, *L'Ecole Capitaliste en France*, Paris 1972.
- 12 Bourdieu et Passeron, *La Reproduction*, Paris 1970.
- 13 Daniel BERTAUX, *Destins personnels et structures de classe*, Paris, 1978.
- 14 Nicos Poulantzas, *Les classes sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui*, Paris 1974, s. 26-33.
- 15 Robert Putnam, op. cit., s. 27
- 16 İdem, s. 27.
- 17 Frank Tachau, op. cit., s. 298 - 9.
- 18 İdem,
- 19 İdem,
- 20 Robert Putnam, op. cit., s. 61-62.
- 21 İdem.
- 22 Ergun Özbudun, op. cit., s. 638.
- 23 Frank Tachau, op. cit., s. 304-306.
- 24 Yüksek öğrenim kurumlarını şöyle bir sınıflamaya tabi tuttuk: 1. Hukuk Fak.
 2. Siyasal Bilgiler Fakültesi,
 3. Sosyal Bilimler öğrenimi yapan okullar : İİTİA, İİTİA, İktisat Fak., İşletme Fak., İdari İlimler Fak., Sosyal Bilimler Fak., İktisat, Maliye, Siyasal Bilim, vb. yüksek okulları, vb.
 4. Edebiyat. vb. öğretimi yapan okullar : DTCF, Edebiyat Fak., Eğitim Fak., İlahiyat Fak., Güzel Sanatlar Akademisi ve Okulları, Gazetecilik Okulları,
 - 5 Eğitim elemanı yetiştiren kurumlar : Yüksek Öğretmen Okulları, Eğitim Enstitüleri, vb.
 6. Köy Enstitüleri,
 7. Harp Okulları,
 8. Fen öğretimi yapan okullar : Fen Fak., Kimya Fak., Orman Fak., Ziraat Fak., Temel Bilimler Fak., vb.
 9. Tıp Fakültesi.
 10. İTÜ.
 11. Teknik okullar : Yüksek Tekniker Okulu, DMMA, Y. Mühendislik Y. O., vb.

- 25 Joseph Szyliowicz, Elite recruitment in Turkey, The role of Mülkiye, in *World Politics*, April, 1971, no. 3, s. 375 - 6.
- 26 Nicos Poulantzas, *Etat, pouvoir et socialisme*, Paris 1978, POF, s. 242 - 3.
- 27 Joseph Szyliowicz, *op. cit.*, s. 375 - 6.
- 28 İdem, 385.
- 29 İdem, s. 395 - 7.
- 30 Meslek gruplarını şöyle bir sınıflamaya tabi tuttuk:
- A. İktisadi Elit :
1. İşadamları : Sanayici, tüccar, inşaatçı, bayi-müessil, vs.
 2. Özel Sektör üst kademe yöneticisi (managerler).
- B. Bürokrasi :
3. Yüksek İdari Bürokrasi : Genel Müdür ve Müdür Muavini, Emniyet Müdürü, Vali, Müsteşar, Uzman, Büyükelçi, Başkonsolos, vs.
 4. Öğretim üyesi,
 5. Emekli asker,
- C. Serbest Meslek Sahipleri :
6. Hukukçular,
 7. Tabipler, Diş Tabipleri, Eczacılar,
 8. İktisatçılar, Muhasebeci, Maliyeci, İşletmeci, Mali Müşavir, vb.
 9. Mühendis, Mimar, vb.
 10. Diğer serbest meslek sahipleri : Gazeteci, vb.
- D. Ücretli Orta Sınıf :
11. Orta ve alt kademe devlet memurları,
 12. Öğretmenler,
 13. Özel sektör idari ve ticari personel,
- E. Geleneksel Orta Sınıf :
14. Esnaf, zanaatçı, irat sahibi.
- F. İşç Sınıfı :
15. Sendikacı,
 16. İşçi, teknisyen, bb.
- G. Diğer :
17. Çiftçi,
 18. Ev kadını,
 19. Diğer.
- 31 Bkz. Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara 1974, s. 37 ve devamı.
- 32 Ergun-Özbudun, 1977, *op. cit.*, s. 650.
- 33 FREDERİCH Frey, *op. cit.*, s. 194.
- 34 Bkz. Gencay Şaylan, *Kapitalizm, bürokrasi ve ideoloji*, Ankara 1974, s. 63.
- 35 Zkreden Gencay Şaylan, *op. cit.*, s. 51.
- 36 Frank Tachau, *op. cit.*, s. 306.
- 37 İdem, s. 307.
- 38 Ergun Özbudun, 1977, *op. cit.*, s. 630.
- 39 Frank Tachau, *op. cit.*, s. 306.
- 40 İdem, s. 296.
- 41 Ergun Özbudun, 1977, *op. cit.*, s. 650.
- 42 Robert Putnam, *op. cit.*, s. 59.
- 43 Ergun Özbudun, 1977, *op. cit.*, s. 649.
- 44 Frank Tachau, *op. cit.*, s. 307.
- 45 Ergun Özbudun, 1974, *op. cit.*, s. 55.
- 46 İdem, s. 21.
- 47 Robert Putnam, *op. cit.*, s. 21 - 22.
- 48 Robert Putnam, *op. cit.*, s. 22.
- 49 Ergun Özbudun, 1974, *op. cit.*, s. 55.
- 50 Jean Blondel, *Voters, Parties and Leaders*, London, 1976, s. 136 - 7.
- 51 Robert Putnam, *op. cit.*, s. 52 ve devamı.
- 52 İdem, s. 33 ve devamı.
- 53 Robert Putnam, *op. cit.*, s. 37 - 38.